

OSMANLI'NIN SON ZAMANLARI CUMHURİYET'İN İLK ÇEYREK ASRINDA SITMA SALGININA KARŞI VERİLEN MÜCADELENİN MAHİYETİ

THE NATURE OF THE FIGHT AGAINST MALARIA EPIDEMIC DURING THE LATTER STAGES OF OTTOMAN ERA AND FIRST QUARTER CENTURY OF THE REPUBLIC

Zekeriya IŞIK* Öz

İnsanlık tarihi üzerinde derin izler bırakan hadiselerden birisi de salgın hastalıklardır. Salgınlar yıkıcı, yok edici güçleriyle toplumların demografik yapıları, siyasi, sosyal, ekonomik, kültürel yaşantıları üzerinde önemli etkilere ve değişikliklere neden olmuştur. Bu çalışmanın konusu olan Sıtma da insanlığın özellikle tarım ve ziraat faaliyetlerine girdiği en eski çağlardan beri bilinen öldürücü, salgın bir hastalıktır. Sıtma özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu için orduda ve bir takım yerleşim yerlerinde kitlesel bir salgın sorununa dönüşmüştür. Savaşlar, siyasi krizler, göçler, kıtlık, kötü yaşam koşulları sıtma salgınlarını teşvik etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu, sıtmayla mücadelede ciddi önlemler alsa da içinde bulunduğu ağır şartlar bunların tam anlamıyla gerçekleştirilmesine imkân tanımamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında da savaştan yeni çıkmış olan toplumun içinde bulunduğu zorlu yaşam koşulları, sağlık alt yapısındaki yetersizlikler sıtmanın yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bunun üzerine devlet, sıtmaya karşı resmi, sivil bütün unsurların kenetlenmesini zorunlu kılan topyekûn bir milli mücadele, resmen ilan edildiği şekliyle olağanüstü bir savaş başlatmıştır. Bu çalışma son dönem Osmanlı tarihsel bakiyesini de akılda tutmak kaydıyla, Cumhuriyetin ilk çeyrek asrında sıtmaya karşı verilen mücadelenin mahiyetini genel olarak ortaya koymak, atılan adımlar, geliştirilen politikalar ve uygulamaların niteliği üzerinde durarak bu vb. salgınlarla mücadele hususunda günümüze tarihi bir tecrübeyi aktarmak amacıyla hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Türkiye Cumhuriyeti, Sıtma, Sulfato, Kinin, Salgın

Keywords

Ottomans, Republic of Turkey, Malaria, Sulphuric Acid, Quinine, Epidemic

*Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü
zekeriyaisik@hitit.edu.tr
ORCID: 0000-0003-3528-902X
Çorum / TÜRKİYE

Abstract

One of the events that left deep scars on the history of humanity are epidemics. With their destructive and devastating powers, epidemics led to significant impacts and changes on the demographic structures, political, social, economic, cultural lives of communities. Hence, malaria, the subject of this study, is also a fatal epidemic which has been known since the times when humans began agricultural activities. Malaria turned into a mass epidemic issue in the army and in some settlements in the Ottoman Empire, particularly during the first quarter of the 20th century. Wars, political crises, migrations, famine, poor living conditions have all encouraged malaria

Gönderim Tarihi: 04/05/2020

Kabul Tarihi: 09/03/2021

epidemics. Ottoman Empire actually did take some significant measures against malaria but the difficult conditions of the time prevented those measures to be effective. Then during the early years of the Republic, the post-war nation was also going through difficult times and this coupled with the deficiencies in health infrastructure helped malaria to spread easily. Thereupon, the state declared a total national struggle, or an official war against malaria, with an obligation for all public and private elements to unite. This study has been conducted with the purpose of providing a general overview of the struggle against malaria during the latter stages of the Ottoman period and the first quarter of the century of the Republic, discussing the kind of steps taken, policies and practises developed, hence conveying a historic experience on battling malaria and other similar epidemics.

GİRİŞ

İnsanlık tarihine yön veren hadiselerden bazıları da veba, verem, tifo, frengi, çiçek ve sıtma gibi salgın hastalıklar olmuştur. Nikiforuk, bu tarihi gerçekliği mahşerin dördüncü atlısı olarak nitelediği vebanın, kısa bir süre içerisinde milyonlarca insanın ölümüne, orduların kırılmasına, imparatorlukların çökmesine ve insanların yaşama biçimlerinin değişmesine yol açması şeklinde izah etmiştir (Nikiforuk, 2018: 14-15). O, toplumsal hayatın hastalıklarla yakın ilişkisini çevreci bir bakışla irdeleyerek aslında önce insanların mikropları öldürmeye tahrik ettiğini, mikroplar öldürmeye başlayınca da onları durdurmanın çok daha zorlu mücadeleler gerektirdiğini kaydetmiştir (Nikiforuk, 2018: 16). Savaşlar, ihtilaller, göçler, aşırı nüfus artışları, kıtlık, tarım, hayvancılık, şehirlerin hızlı büyümelerine karşın gideremedikleri alt yapı sorunları vb. bir sürü toplumsal hadise söz konusu hastalıkların başlaması ve yayılmasına neden olmuştur. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak salgın hastalıklar sosyal ve içtimai yaşamı, hatta hayata dair psikolojik algıları büyük oranda değiştirmiştir.

İşte bu tarihi salgınlardan birisi olan sıtma, plazmodium cinsine ait tek hücreli asalakların karaciğer hücrelerine ve alyuvarlara yerleşerek üremeleriyle ortaya çıkan, ateşli, ölümcül bir hastalıktır (Özgün, 2017: 1; Mustafayev, 2019: 115). Dünyada 400'den fazla türü bulunan Anofel sivrisineklerin yaklaşık 30 türünün sıtma bulaşına neden olduğu ve sivrisinek dışı etkenlerle de yayılan sıtmanın anneden plasenta yoluyla doğum öncesi veya doğum esnasında bebeklere geçebildiği kaydedilmiştir (Meşe, Kara& Topluoğlu, 2019: 2). Osmanlılarda dönemlere göre farklı isimlendirmeler de görülmekle birlikte *humma*, *humma-yı rub'*, *maraz-ı sıtma* (Kılıç, 2017: 121-122), *maraz-ı merzagi* de denilen ancak genellikle *sıtma* olarak anılan bu hastalık, dünyada daha çok *malaria* ismiyle tanınmaktadır. Hastalığın nedeninin bilinmediği zamanlarda, daha çok bataklık ve sulak bölgelerde görülmesinden yola çıkılarak, gece buralardan salınan zehirli hava ve kokuların nefes alınması sonucu bulaştığı düşünülmüştür. Dr. Francesco Torti'nin bu nedenle hastalığa İtalyanca Mal (kötü) ve Aira (hava) kelimelerinden oluşan *kötü havanın teneffüs edilmesi* manasına gelen Malaria ismini koyduğu kaydedilmiştir (Sezgin, 2015: 37; Tuğluoğlu, 2008: 352).

Sıtmanın ortaya çıkmasında genel olarak insanlığın ziraat ile uğraşmaya başlaması özel de ise Afrikalı çiftçilerin tatlı patates ve diğer nişastalı ürünleri yetiştirmek amacıyla yağmur ormanlarını yok etmeleri sonucu oluşturdukları suni su birikintileri ve bataklıkların bulunduğu ihtimali üzerinde durulmaktadır (Kılıç, 2017: 123). Bununla birlikte neredeyse insanlık tarihi kadar eski olan sıtma ile ilgili Antik Çin ve Hindistan el yazmalarında işaretler bulunduğu, nitekim eski Mısır papirüslerinde, Nil taşkınları ile ortaya çıkan ve ateşe neden olan hastalıkların geçtiği, Hippocrates'in (MÖ 460-375) tekrarlayan ateş ve dalak büyüklüğü ile seyreden bir hastalığı tarif ettiği; yine Ortaçağ İslam bilginlerinden Ebubekir El-Razi (ö. 925), İbni Sina (ö. 1037) ve Akşemsettin'in (ö.1459) sıtma hastalığından bahsettikleri kaydedilmiştir (Kuk, 2015: 5-7; Koylu & Doğan, 2010: 210; Esen, 2017: 2). Bütün bu gelişmeler sıtmanın antik çağlardan bu yana bir salgın olarak insanlığın gündeminde olduğunu açıkça göstermektedir.

Sıtma tedavisinde ilk adımların ise Cizvit Papazı Juan Lopez'in, 1600'de Peru'da yerlilerin ateş ağacının(kınakına) kabuğuyla tekrar eden ateş nöbetlerini

iyileştirdiklerini(Esen, 2017: 2) yine Güney Amerika'da Peder Calancha'nın 1663'te Ekvator'un Loja (Loha) bölgesinde yetişen *Humma Ağacı* adlı bir bitkinin kabuklarının kaynatılıp içilmesiyle hastalığın tedavi edildiğini yazmalarıyla atıldığı belirtilmiştir (Başer, 1994: 17-19). Nihayet Bartholome Tafur adlı papazın Güney Amerika'dan Avrupa'ya dönerken yanında bir miktar Kınakına kabuğu getirmesiyle de bu bitkinin kullanımı burada da yayılmıştır (Başer,1994: 17-23).

Osmanlı hekimi Ali Münşi'nin 1732'de kınakınadan bahseden *Risale-i Haysiyet-i Kınakına* adlı eseri Osmanlı entelektüel çevrelerinde bu maddenin 18. yüzyılda bilindiğini göstermektedir (Aydın, 2017: 162). Fransız eczacılar Pelletier ve Caventou tarafından 1820 yılında kınakına kabuğunun saf olarak izole edilmesiyle, bu madde sülfat tuzu şeklinde ve *kinin* adıyla sıtma tedavisinde kullanılmaya başlanmış ve II. Dünya savaşı sonrasına kadar da bu alanda yegâne ilâç olmuştur (Sert & Dölen, 2013: 69). Bütün bu gelişmelere rağmen sıtma salgınında anofelin etkisi ancak 19. Asrın bitimine sadece birkaç yıl kala öğrenilebilmiştir (Özgün, 2017: 3). Bu tarihi gelişme, bütün dünyada sıtma mücadelesinin esaslarının belirlenmesinde kilit rol oynamıştır.

Sıtma, insanlık tarihi kadar eski olmasına rağmen hastalığın nedenlerinin bulunması ve tıbbi tedavi yöntemlerinin geliştirilmesinin çok geç olması yarattığı can kaybı ve krizlerin tahribatını artırmıştır. Özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nun; girdiği savaşlar, kaybedilen topraklardan yaşanan göçler, sıtma, tifo, frengi, gibi salgınların yayılmasında etkili olmuştur. Devletin bu süreçte içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik krizler söz konusu salgınlara karşı etkin ve verimli mücadeleye çoğu zaman imkân vermemiştir. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ise bir taraftan uzun süren savaşlar ile kötüleşen sosyal ve ekonomik hayat şartlarıyla diğer taraftan da bu ortamda hızla yayılmaya devam eden ve bu dönemde bütün dünyayı etkisi altına alan başta sıtma olmak üzere salgın hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışma, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde yaşanan hadiselerden başlayarak Cumhuriyetin ilk çeyrek asrında sıtmaya karşı verilen mücadeleyi genel olarak ortaya koymak, mücadelenin kazanılması amacıyla yürütülen politikalar ve hayata geçirilen uygulamalar üzerinde durarak bu vb. salgınlarla mücadele hususunda günümüz toplumuna tarihi bir tecrübeyi aktarmak amacıyla hazırlanmıştır. Ancak hadiseler değerlendirilirken salgının hiçbir sosyal tanım ve tarifi tanımaksızın bütün sosyal yaşamı etkisi altına almasından hareketle sıtmaya karşı verilecek mücadelenin topyekûn olması ile toplumsal direncin ve toplumsal moralin artırılması ve nihayet verilen savaşın kazanılması arasında bir doğru orantının olduğu hipotezinden yola çıkılarak bu hususlara ayrıca önem verilmiştir. Hatta bütün dünyayı tehdit eden bu tür salgın hastalıklara karşı ülke içerisinde olduğu kadar, uluslararası alanda da her türlü yardımlaşma ve dayanışmanın kesin sonuç almada bu korelasyonun bir parçası olarak önem taşıyacağından hareketle bu husus da özellikle irdelenmiştir.

Salgınla mücadelede alınan tedbirleri ve uygulama biçimlerini, uluslararası toplumla olan işbirliği çalışmalarını ve salgının toplum üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amacıyla da daha çok Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi, Milli Kütüphane

dijital arşivi süreli yayınlar kataloğu ile TBMM arşivinden istifade edilmiştir. Çalışmanın en önemli sınırlılığı ise o dönemlerde büyük can kayıplarına, sosyal ve ekonomik buhranlara yol açtığı anlaşılan sıtma salgını hakkında insanların yaşadıkları travmalara, duygu ve düşüncelere dair bilgilerin azlığı olmuştur.

1. Osmanlı İmparatorluğu'nda Sıtmanın Tarihsel Gelişimi ve Salgınla Mücadele Çabaları

Osmanlı İmparatorluğu daha erken dönemlerde sıtma hastalığıyla tanışmıştır. Bunda, bölgedeki doğal koşulların sıtmayı yayan sivrisineklerin yaşamasına uygun bir ortam sunması ile bölgedeki sosyal yaşantı ve ekonomik uğraşların etkili olduğu söylenebilir (Aydın, 2007: 91). Evliya Çelebi 17. yüzyılda sıtmanın yer yer yoğun olarak görüldüğünden bahsederken (Evliya Çelebi, 2001: 343), bu süreçte üst düzey devlet ricalini hatta sarayı içine alan bazı vakıalar da yaşanmıştır. Mesela bunlardan bir tanesi sıtmaya yakalandığı anlaşılan III. Selim'le ilgilidir. Padişah, tekrar eden nöbetlerinden dolayı sıkıntıya girmiş, sadrazam bu durumu hekimbaşı ve şeyhülislamla görüşmüş ve Şeyhülislam Efendi, padişahın Cuma namazına gitmemesi için kendisine ricada bulunmuştur¹.

Osmanlı ülkesinde sıtma hastalığının 19. yüzyılda giderek zaman zaman salgınlara dönüşmeye hem siyasi ve askeri hem de toplumsal ciddi sorunlara yol açmaya başladığı görülmektedir. Nitekim Eğriboz'un muhafazası ve Mesolongi'nin zaptı amacıyla Rumeli'den Mora ordusuna memur edilen kuvvetlerin, asilere karşı başarılı olamadığı ve ordunun yarısının sıtma hastalığına yakalandığından yeniden asker tedarikine gidilmesi yönünde bölgedeki askeri yetkiliden gelen talep bu durumu açıkça göstermektedir (BOA. HAT. 900/39529, M. 25 Ağustos 1824). Sıtma illetine tutulan askerler "...asakir vehamet hava sebebiyle ekserisi hastalanmış ve o cihetle... Kardak kazası karasına irsalleri (gönderilmeleri) icab..." ettiği bir taraftan bu hadiseler vuku bulurken diğer tarafta Balyabadra'da bulunan üç kıta karakol teknesine "...eşkiya-yı Rum'un tekneleri bila-zuhur karakol sefineleri üzerine hücum edib bir kıt'asını ihraka mübaşeret(yakmaya kalkışarak)..." ettiği ve bu olaylarda yüz kadar şehit verildiği yolundaki arşiv kayıtları da sıtmanın giderek alevlenen Mora isyanı hadisesinde de az ya da çok Osmanlı devletini güç duruma düşürdüğü şeklinde yorumlanabilir (BOA. HAT. 900/39531, M. 12 Haziran 1825).²

Bu tarihsel süreçte zamanla yerleşim yerlerinde de yer yer sıtma salgınlarının görülmeye başlandığı anlaşılmaktadır. Mesela; Kıbrıs'ın Tuzla ve İskele kasabalarında sıtmanın ortaya çıktığı ve hastalığın def'i amacıyla yapılan çalışmalar hususunda Meclis-i Sıhhiye'nin bilgilendirildiği görülmektedir (BOA. A.MKT. MHM., 139/50, 8

¹ Bu durum padişaha şöyle arz edilmiştir: "el-hamdül-illâh-i Teâlâ her ne kadar amad-ı afiyet-i nümayan ise dahi (her ne kadar sağlığı iyi görünse de) cami'-i şerife azimetde rükub ve nüzul (gelirken inip binerken) sıkleti sıtma nöbeti (sıtma nöbetinin ağırlığı, sıkıntısı) günü olmakla bais ...şeyhülislam efendi daileri şimdi kapıya Haşimzade Efendi'yi mahsus-ı irsal (özel olarak gönderme) ve Cuma'ya azimet buyurulmamasını... hasseten rica u niyaz eyledikleri..." (BOA. TS.MA. 2685/1, M. 31 Aralık 1799).

² Benzer bir hadiseye göre de İskodra'da askerler arasında ortaya çıkan sıtma hastalığından dolayı verilecek hava değişimi ve istirahatler hususunda şukka yazıldığı görülmektedir (A. MKT. UM. 36/95, M. 5 Kasım 1850).

Eylül 1858). 1868’de Konya³, Aydın civarlarında⁴ ve Trabzon Vakfıkebir’de⁵ (BOA. A. MKT. MHM. 427/37); 1876’da Lübnan, 1878’de Ankara’da sıtma salgınları yaşanmıştır (BOA. ŞD. 262/53; İ.ŞD. 43/2292)⁶. 19. Yüzyılda Osmanlı coğrafyasında Sıtma salgınlarının yayılmasında muhacirlerin de etkisi olmuştur. Kırım Savaşı ardından bilhassa 1864 yılında Çerkes ve Abhazların yurtlarından sürgün edilmeleri bunların kitleler halinde Trabzon ve Samsun limanlarına gelmeleri, muhacirler için sağlıklı yerleşim yerlerinin oluşturulamaması sosyal, ekonomik sorunlar kadar sağlık sorunlarını da beraberinde getirmiştir (Ertaş & Yıldız, 2017: 233). Mesela Biga’ya iskân olunan Dağıstan muhacirleri arasında yaşanan salgın bu çok yönlü sorunlar yumağına iyi bir örneklik teşkil etmektedir. Buna göre muhacirlerin hocaları Said Efendi “...buranın ab ve hevasıyla imtizac edemeyerek ekseri telef ve kalanları dahi na-mizac (hasta) olmakda olduklarından Erzurum Eyaleti dâhilinde Kars ve Muş sancaklarından azimetleri (gitmeleri) hakkında” resmi makamlara bir dilekçe yazmıştır. Ancak 12 Rebiül- ahir 1278 (M 17 Ekim 1861) tarihini 8 numrolu Daire-i Umûr-ı Dâhiliye marifetiyle alınmış kararda bu yıl içinde söz konusu yerde “eyyam-ı sıykda (tozlu günlerde) ahali-i saire-i meskûnede vuku bulduğu misüllü muhacirin-i merkûmânın ekserisine dahi sıtma hastalığı târi olarak (ortaya çıkarak) mukaddema (daha önceden) mazbata arz ve inha kılındığı üzere mahsus hekim tayiniyle emr-i tedavilerine mübaderet...” kılındığı belirtilerek aslında sıtmaya karşı gerekli önlemlerin alındığı kaydedilmiştir. Belgenin devamında işin hastalık bahanesiyle yer değiştirmek olduğu şöyle ifade edilmiştir: “...anacak bunların istid’aları (talepleri) adem-i imtizaç (uyuşmazlık) ab ve hevadan (hava ve sudan) olmayıp... Erzurum ve Muş sancaklarında olan hemşehrileri yanlarına gidip iskân etmek daiyesinden (arzusundan)

³ Sıtma ile mücadele uzun soluklu olmak durumundaydı. Konya’da 1879 yılında mücadele bütün hızıyla devam etmiş salgınla mücadele için hem yerel imkanlar seferber edilmiş hem de gerekli olan tabip, eczacı ve ilaçlarla ilgili merkezi idareden yardım istenmiştir: “Zikr olunan mahaller ahalisinin muhafaza-i sıhhatleri ve illet-i mezkurenin men’ sirayeti için iktiza eden tabib ve eczacı ile ecza-tibbiyenin tedarik ve irsali (gönderilmesi) umur-ı zaruriyeden (zorunlu işlerden) görüldüğünden illetin indifa’ına (def edilmesine) kadar istihdam olunmak üzere...intihab olunan (seçilen) tabib ve eczacının hemen tayin ve i’zâmı (gönderilmesi) ve tehiyye olunan (hazırda olan) ecza-yı tibbiyenin bunlara tevdi’ hususunun tibbiye nezaretine ve zikr olunan maaş ve harcırah ile ecza-yı tibbiye asmanının devair-i belediye varidatından tesviyesi hususunun vilayet-i mezkureye iş’arı ve zikr olunan ecza-yı tibbiye asmanıyla harcırahların nisfının (yarısının) daire-i mezkure varidatından celb ve istifa olunmak üzere ta’vizen (gelecekte gelirinden kesilmek şartıyla) canib-i hazineye hemen tesviye ve ita olunmasının dahi maliye nezaret-i celilesine havale buyrulması...” (BOA. İ.ŞD. 43/2292, 12 Muharrem 1296 /M 6 Ocak 1879 ve 25 Kanun-ı Evvel 1294 /M 6 Ocak 1879).

⁴ Nitekim sıtmaya karşı alınan tedbirler ve mücadelelerden sonuçlar da alındığı arşiv kayıtlarından da anlaşılmaktadır. Mesela Aydın vilayetindeki bu durum şöyle ifade edilmiştir: “sıtmaya karşı alınan tedbirlerden sonuç alındığı kayıtlardan Mahal-i m’alûm ahalisine müstevli olan (yayılan) sıtma illetinin istihsal-i esbab-ı (meydana getiren sebeplerin) indifaiyesi (def edilmesi) emrinde kullanılan tedabir (tedbirler) ve tedavi-i müessere semeresiyle (tedavi sonuçlarıyla) lehül-hamd bu suretle kesdirildiği ifadesine dair tevarüd tahrirat-ı behiyeleri meali malum...” (A.MKT. MHM. 423/33).

⁵ “Vakfıkebir nahiyesinde zuhur eden bir nev’i hastalıktan dolayı icra kılınan tedabir-i sıhhiyeye varid olan tahrirat-ı behiyeleri meali malum-ı senaverî ve muamelat-ı muharrere...” (BOA. A.MKT. MHM. 425/92).

⁶ Sıtmanın Anadolu’da en sık görüldüğü yerler İzmit, Sakarya; Mersin, Adana, İskenderun; İzmir, Aydın, Denizli, Afyon; Anakara, Konya, Maraş; Samsun, Amasya, Trabzon bölgeleri şeklindeydi (Ertaş & Yıldız, 2017: 225)

ibaret” bulunduğu (BOA. A.MKT. UM. 550/10, 24 Nisan 1278/M. 6 Mayıs 1862). Burada muhacirlerin salgına yakalanmaları hadisesi doğru olmakla birlikte devletin gerekli önlemleri almasına rağmen sosyolojik olarak akrabalarının bulunduğu mahalle gitmek için de hastalığı kullanarak devlet üzerinde bir baskı oluşturdukları anlaşılmaktadır. Bu hadise 1866’da doğuda iskân edilen Çeçen muhacirlerin çocuklarında ortaya çıkan çiçek ve sıtma hastalıklarıyla mücadele için devletin gerekli önlemleri alma çabalarıyla⁷ birlikte değerlendirildiğinde kötü yaşam koşulları, iklim değişikliği vb. sebeplerle muhacirler arasında başta sıtma olmak üzere salgın hastalıkların yayılması hususu ve bunlarla mücadelenin devleti bir hayli zorladığı görülmektedir.

Balkan ve I. Dünya savaşlarının yaşanacağı 20. yüzyılın ilk çeyreği ise sıtma salgınında Osmanlı toplumu için en buhranlı dönem olarak nitelendirilmiştir (Mustafayev, 2019: 116).⁸ Nihayet İsmail Hakkı Bey bu vahim durumu 1912 yılında “*Nüfusumuzun en azından dörtte üçü humma-i merzâğinin (sıtma) darbe-i kahhar hanesi altında ezilmektedir*” şeklinde tarif etmiştir (Aktaran: Ertekin, 1975: 63). Savaş, göç, kötü yaşam koşulları ve maddi imkânsızlıklar salgının yayılma hızını artırmış, nitekim I. Dünya savaşı boyunca 451.803 askerin sıtmaya yakalandığı ve 23.359’unun hayatını kaybettiği kaydedilmiştir (Tekir, 2017: 398). Bu süreçte Konya’da sıtma salgınından dolayı daha fazla ilaç isteginden (BOA. DH. EUM. MH. 122/57, 19 Mart 1916); Erzurum mürettebatından olup Kayseri’de görev yaparken sıtma hastalığına yakalanan polislerin ilaç masraflarının talebine⁹; bir babanın, oğlunun sıtma olduğu halde askere

⁷ Maliye Nezaret-i Celilesi’ne yazılan ve gerekli desteğin sağlanması emredilen söz konusu olaya dair vesikada bu durum şöyle ifade edilmiştir: “Ol-havalide bulunan Çeçen çocuklarına ârız olan çiçek ve sıtma hastalığının indifai zımında (def edilmesi amacıyla) ihtiyar olunacak maharete mezuniyet Kürdistan Eyaleti Valiliği’nden alınan telgraf name” (BOA. A. MKT. MHM. 357/81).

⁸ Osmanlı İmparatorluğu’nda bu dönem sadece sıtma değil frengi, kolera, tifo gibi başkaca salgın hastalıklarla da mücadele edilmek zorunda kalınmıştır. Nitekim Osmanlı’da frengi ile mücadele resmen 1879’da başlamış, Vilayet Sıhhiye Müfettişliği ile İzmir Karantina Tabipliğinin önerisiyle frengi ile mücadele için bir Sıhhiye Komisyonu kurulmuş, bu komisyon tarafından salgının sebepleri ve alınması gereken tedbirlere dair 10 maddelik bir rapor hazırlandığı kaydedilmiştir. Frengi ile mücadelede II. Meşrutiyet’ten sonra daha somut adımlar atılmış, başta frengi olmak üzere salgın hastalıklarla mücadele için taşrada hastaneler kurulmaya ve seyyar tabipler görevlendirilmeye çalışılmıştır (Çavdar ve Karcı, 2016: 160, 161, 164). Yine Osmanlı topraklarında ilk kez 1822 yılında ortaya çıkan kolera hastalığı 19. yüzyıl boyunca Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde etkili olmuştur. 1892’de Kuzeybatı Hint eyaletlerinde ortaya çıkan salgın Hicaz’dan hacılar aracılığıyla Osmanlı coğrafyasına yayılmıştır (1893-1895). Devlet salgına karşı en başta kordon uygulaması ve karantina haneler oluşturmak suretiyle önlemler almaya çalışmıştır (Atar, 2020: 839, 840, 841). Osmanlı devleti insanlar arasında bitler aracılığı ile bulaşan, özellikle savaş, kıtlık ve sefalet dönemlerinde salgına dönüşen, ateşli bir hastalık tifüs/tifo ile de mücadele etmek zorunda kalmıştır. Kırım Savaşı (1853-56), 1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve I. Dünya savaşı yıllarında tifüs salgınları ciddi bir tehlike olarak baş göstermiştir. Sıhhiye Nezareti, tifüsle mücadele etmenin aynı zamanda bitle mücadele etmek olduğunu, bunun da ancak bedeninin temiz tutulmasıyla sağlanabileceğini belirterek yeni açılan hamamlara, su, sabun ve yakacak takviyesi gibi bir dizi önlem almışsa da ekonomik sıkıntılar nedeniyle istenilen sonuç elde edilememiştir (Özer, 2016: 223, 224).

⁹ Söz konusu hadiseye göre “Kayseri Sancağı merkez memurluğundan mürûr işbu tahriratda icabat-ı mevkiyyeden olarak livada mevcûd hastalıktan sıtmaya mübtela olanların kurtulamadıklarından ve Erzurum mürettebatından olub orada istihdam edilenlerden ba’zılarının hasta bulduklarına mebni (dolayı)” sene-i maliye bütçesinin beşinci faslının dördüncü maddesine mahsuben tahsisatta bulunulmuştur (BOA. DH. EUM. MH. 270/50, 14 Şubat 1332/M 27 Şubat 1917).

sevk edildiği ve ölümüne sebep olunduğu yolundaki şikâyet dilekçesine¹⁰ kadar sıtma; artık sosyal ve içtimai hayatın hemen her yerinde dil, din, ırk, bölge, sınıf, statü, hısımlık, hasımlık farkı tanımaksızın her şekilde devasa bir sorun haline gelmiştir.

Yaşanan bu tarihsel süreç pek tabii olarak içerisinde sıtmaya karşı verilen mücadeleleri de barındırmış, Osmanlı devleti bu konuda Avrupa'daki gelişmeleri yakından takip etmeye çalışmıştır.¹¹ Nitekim Osmanlı devlet ricalinin sıtma ile mücadelede çok önemli bir yer tutan kınakınanın varlığından daha 18. yüzyılda haberdar olduğunu kaydetmiştik. Zira arşiv kayıtlarında da Osmanlı sarayının ve aynı zamanda ülkenin sağlık işlerinden sorumlu bulunan Reis-ül-Etibba'nın Sultan III. Selim'in sır kâatibi Ahmed Bey'e kınakına ve ilaç gönderdiğinin belirtilmesi Osmanlı hekimleri tarafından bu bitkinin bilindiği ve kullanıla geldiğini göstermesi açısından önemlidir (BOA. TS. MA., 481/10, M. 29 Mayıs 1807). Nitekim Maltepe Askeri Hastanesi'nin 1837-1838 yılına ait ecza listesinde sıtmaya karşı kullanılmak üzere, kınakına ile birlikte sulfatonun da (kinin) yer aldığı belirtilmesi bu dönemde Osmanlı devletinde kinin kullanımının yaygınlaştığı intibamı vermektedir (Koşlu ve Doğan, 210).

Bütün bunlarla birlikte Osmanlı Lizbon baş şebkenderinin Amerika'da hüküm süren sarı sıtmanın Avrupa'ya, Porto şehrine de sirayet etmeye başladığını, bir süre sonra da bu illetin bu ülkeden def edildiğini payitahta bildirmesi salgının Avrupa'daki seyrinin yakından takip edildiğini göstermektedir (BOA. HR. TO. 317/41, M. 18.9.1851; 317/49, 11.11.1851). Yine "*Kudüs-i Şerif'de hüküm-ferma olan (hüküm süren) malarya hastalığı hakkında tedkikat-ı fenniye icrasıyla mezkûr hastalığa mübtela olanların tedavisi...*" için Doktor Moli'nin Almanya'dan ilaç ve aletler getirmesi hadisesi,¹² Konya'da Eczacı Pol Alanyan Efendi'nin işe koşulması¹³ özellikle Tanzimat'tan bu yana salgınlarla

¹⁰ Söz konusu dilekçe önce "*mahalle meclisi idaresince tanzim*" olunmuş ardından kaymakamlıktan Dâhiliye Nezareti'ne gönderilmiştir (DH. İ.U.M. 4/1, 1 Kanun-ı Sani 1334 /M. 1 Ocak 1918/M. 4 Ocak 1919).

¹¹ Nihayetinde 19. yüzyılda dünyada sağlık hizmetlerindeki gelişmelere bağlı olarak Osmanlı devletinde de hekimbaşı ihtiyaçları karşılayamaz hale gelince yeni kurumlar ihdas edilmeye başlanmıştır. 1837'de Harbiye Nezareti bünyesinde bir sıhhiye dairesi kurulmuş, karantina idaresi işe başlamış böylece hekimbaşının bazı görevleri bu kuruma devredilmiştir. 1840'ta da Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahane'de, Meclis-i Umur-ı Tıbbiye'nin faaliyete geçmesi ardından hekimleri imtihan etme, satılan ilaçların kontrolü, tıbbi meseleleri araştırma gibi görevler bu kuruma devredilmiştir. 1870'de "Tababet-i Belediye'nin İcrasına Dair Nizamname"nin yürürlüğe girmesiyle de belediyelere halk sağlığı ile ilgili yetki ve sorumluluklar verilmiştir (Çavdar ve Karcı, 2014: 259-260). II. Meşrutiyet döneminde sağlıkta teşkilatlanma çabaları sürmüş nitekim Meclis-i Maarif-i Tib Cemiyeti'nin, Meclis-i Umur-u Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye ismini aldığı ve bu meclisin 1 Mart 1913'te Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi kurulunca ortadan kaldırıldığı, 12 Mart 1916'da sağlık hizmetlerini yürütme görevi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne verilince de Dâhiliye Nezareti'nin, Dâhiliye ve Sıhhiye Nezareti ismini aldığı kaydedilmiştir (Koşlu ve Altay, 2008: 1062, 1063).

¹² Nitekim söz konusu tıbbi cihazlar ve ilaçlardan dolayı Dr. Moli'den alınan "iki bin altı yüz otuz üç guruş on para" gümrüğün de kendisine iade olunduğu görülmektedir (BOA. MV. 179/50, M. 1 Ağustos 1913).

¹³ Bu durum vesikalarda "makam-ı vala-yı ser-askeriyeden bildirilmiş ve şehri (aylık) kırk beş yüzlük kaime maaş ile Doktor Ali Rıza Efendi ve yirmi yüzlük kaime ile Eczacı Pol Alanyan Efendi şimdilik mektebe tedarik ve intihab kılınmış..." şeklinde kaydedilmiştir (BOA. İ.ŞD. 43/2292, 12 Muharrem 1296/M 6 Ocak 1879).

mücadelede Avrupalı hekimlerin tecrübelerinden yararlanıldığını ortaya koymaktadır.¹⁴ Aslında Osmanlı devletinde Avrupa ile paralel olarak sıtmanın nedenlerinin de anlaşıldığı ve nasıl mücadele edileceği yolunda önemli adımlar atıldığı, ancak mevcut ağır şartlar nedeniyle öngörülen tedbirlerin tam olarak sahaya yansıtılmadığı görülmektedir. Nitekim Ahmet Cevdet Paşa'nın, bir yazısında sıtma-sivrisinek-bataklık arasındaki bağlantının tespit edildiğini belirttiği, İsmail Hakkı Bey'in de sıtmanın hava ve su gibi etkenlerle değil mikrobun anofel cinsi sivrisinekler vasıtasıyla insandan insana aktarıldığının altını çizdiği kaydedilmiştir (Aktaran: Akagündüz, 2016: 103). Öyle ki kayıtlardan anlaşıldığına göre sıtmanın sebepleri artık Osmanlı bürokrasisi tarafından bilinen salnamelere kadar giren bir şeydi: "*Maraz-ı beledî arazinin münhât olması ve ilkbaharda tuğyân eden nehir sularının bilâhare mecrasından çamur bırakması (Humma-yı mütekattî'a) sıtma tevlid eder.*" (Çanlı, 2013: 549).

Osmanlı devleti ulaşılan bu bilgi seviyesi doğrultusunda sıtma ile mücadeleyi etkin ve verimli kılmak amacıyla çok yönlü bir faaliyet içerisine girmiştir. Bir taraftan seyyar doktor, müfettiş, hasta bakıcı atamaları, kinin ilacının temini ve dağıtımı, hastalara gıda yardımı ve kalacak yer ayarlanması gibi tedaviye yönelik önlemler alınırken diğer yandan da temizlik faaliyetleri, kirli suların ve bataklıkların kurutulması, pirinç üretimi gibi sulu tarımın kontrol altına alınması, hastaların başka bölgelere nakli, halkın moral ve motivasyonunun desteklenmesi, hastalıkla ilgili araştırmaların teşviki gibi koruyucu önlemler de alınmıştır (Kumaş, 2017: 276). Devlet, sağlık hizmetlerini ve salgınlarla bu vb. yollarla mücadelesini daha etkin ve verimli kılabilmek amacıyla sağlık alanında teşkilat yapısını da güçlendirmek istemiştir. Bu amaçla 12 Mart 1916'da sağlık hizmetlerini yürütme görevi Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi'ne verilmiştir (Koşlu & Doğan, 2010: 211). 28 Mayıs 1913'de yürürlüğe konulan "Sıtmalı mahallerde fukarâ-yı ahaliye ve zürrâ'a meccanen kinin tevzi'ne dair nizamname" ile (Kumaş, 2017: 263-64) İtalya'da uygulanan ve sonuç alınan *devlet kinini* politikası hayata geçirilmiştir (Akagündüz, 2016: 113). Ancak Avrupa'dan ithal edilen kinin I. Dünya Savaşı'nın çıkması ardından alınmasının güçleşmesi, ilacın hem fiyatının yükselmesi hem de miktarının azalması, ordunun artan ihtiyacı gibi sebepler kinin dağıtımını olumsuz etkilemiştir (Kumaş, 2017: 265). Bu durumda devlet de tedbir amaçlı 3 Temmuz 1916'da halka kinin sağlanması ile ilgili geçici kanunun uygulanmasına dair bir nizamname ile Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiye bütçesine yıllık aktarılacak parayla kinin sağlanması ve bunun maliyetine ya da maksimum %15 fazlasıyla halka satılmasına imkân tanımıştır (Koşlu & Doğan, 2010: 214). Böylece, hem sıtma ile

¹⁴ Nitekim 19. asrın ilk yarısında dünyada ortaya çıkan salgın hastalıklara karşı karantina uygulamasını başlatan ve karantina meclisini kuran (Çavdar ve Karıcı, 2014:258) Osmanlı devleti 1838'de Avusturya hükümetinden karantina konusunda tecrübeli bir tabip istemiş, Avusturya'da Dr. Minas'ı İstanbul'a göndermiştir. Karantina Meclisinde aktif görevler alan Minas bu konuda Osmanlı tabiplerinin gelişimine önemli katkı sunmuştur (Akyıldız, 1993: 270). Nitekim Dr. Minas tarafından hazırlanan rapor eşliğinde Karantina nizamnamesi hazırlanması için Meclis-i Nizâmât-ı Tehaffuziyye adında bir meclis kurularak Avusturyalı Dr. Nauner, padişahın hekimi Mac Carty, Dr. Mayer bu meclise alınmıştır (Sarıyıldız, 2001: 463-464). Nihayetinde halk sağlığının korunması amacıyla hazırlanan bu karantina nizamnamesi taşra illerine de gönderilerek uygulanmaya çalışılmıştır. Çorum'a bu nizamname gereği karantina usullerini bilen Mustafa Zühdi Efendi'nin Karantina Memuru olarak atanmıştır (ÇŞS. Defter 1, Hüküm 25, M. 7 Ocak 1841).

mücadelenin aksatılmadan sürdürülmesi hem de savaş yıllarında zaten zor durumda olan devlet bütçesine kinin satın alınmasından kaynaklı ayrıca bir masrafın yüklenmesinin önüne geçilmesi amaçlanmıştır. Fakat bütün bu çalışmalara rağmen yaşanan toprak kayıpları, savaşlar,¹⁵ göçler; bütün bu süreçlerin tetiklediği siyasi, askeri, sosyal, ekonomik krizler nedeniyle hızla yayılan sıtma, kolera, tifo, frengi vb. salgın hastalıklar, imparatorlukta yıkıcı etkiler bırakmıştır.

2. Cumhuriyetin İlk yıllarında Devletin Sıtma Salgınına Karşı Aldığı Yasal Tedbirler

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, sıtma ile mücadelede temelde Osmanlı devrinde verilen mücadelenin devamlılığının sağlandığı görülmektedir. Ancak iki dönem arasındaki temel farklılıklardan birincisi savaş-göç-kötü yaşam koşulları(sağlıksız yaşam şartları, kıtlık vb.)-salgınlar denkleminin savaşların sona ermesiyle bozulması, nüfus mübadelesiyle de göçlerin durması ardından nüfus hareketliliğinin normalleşmesi ve yaşam standartlarının daha iyiye doğru gitmesidir. İkincisi ise çalışmada görüleceği üzere tıp, eczacılık ve ilaç sanayi başta olmak üzere teknolojik gelişmelere bağlı olarak gerek tedavide gerekse koruyucu tedbirler kapsamında kullanılacak ilaç, teçhizat, araç ve gereçlerin ortaya çıkması ve mücadele envanterine katılmasıdır. Ancak Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında, savaştan yeni çıkmış olmanın bütün ağır sosyal ve ekonomik şartlarına rağmen devletin önünde sıtma ve diğer salgın hastalıklarla mücadelenin etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için, sağlık örgütünün yeniden yapılandırılması, bunun için gerekli yasal ve hukuki alt yapının oluşturulması gibi ciddi sorunlar vardı. Bu sorunları aşmak noktasında atılan en önemli adım ise şüphesiz daha Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından on gün sonra ilk ihdas edilen bakanlık olma özelliğine de sahip olan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın kurulması olmuştur (Yeginboy & Sayın, 2008). Sağlık Bakanlığının açılması ve örgütlenmeye başlamasıyla birlikte 1923–1937 yılları arasında sağlık sektörüyle ilgili temel kanunlar çıkarılmış, özellikle koruyucu halk sağlığı hizmetlerine önem ve öncelik verilerek, bulaşıcı hastalıklarla mücadele programları hayata geçirilmiş, sağlık hizmetlerinde “geniş bölgede tek amaçlı hizmet/dikey örgütlenme” modelinin benimsendiği kaydedilmiştir (Yılmaztürk, 2013: 178). 1938–1960 Yılları arasında il ve ilçelerde bulunan sağlık merkezlerinin sayısı artırılmış ve hastanelerin yönetimi yerel yönetimlerden Sağlık Bakanlığı'na

¹⁵ Mesela Konya'dan gelen tabip ve eczacı talebinin 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin ağır şartlarında merkezden karşılanmasının güçlüğünü anlatan bu vesika bu durumu açıkça göstermektedir: “vilayeti mezkûrenin ekser mahallerinde sıtma ile bir nev'i tifo illeti zuhuru be tabibin bulunmaması cihetiyle maaş ve masarifâtı muvakkaten (şimdilik) devair-i belediye varidatından tasviye olunmak üzere Maltepe Hastahanesi'ne memur kaymakam izzetlü Hacı Mehmet Bey ile diğer bir tabibin ve miktar-ı kafi eczacının irsaline (gönderilmesine) mahallince lüzum görülmüş ise de şu aralık hareket-ı askeriyeye cihetiyle der-kar (malum, belli) olan ihtiyaca mebni ittiba-yı askeriyeden tabib verilemeyeceği...” (BOA. İ. ŞD. 43/2292, M. 19 Aralık 1878). Nitekim bu savaşın etkisiyle Balkanlardan Anadolu'ya göç eden Türklerin yüz binlercesi sıtma hastalığına yakalanmış, 1911-12 Balkan savaşları esnasında da imparatorluk nüfusunun dörtte üçü sıtma ve yarattığı olumsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmıştı (Özgül, 2017: 12-13).

devredilmek suretiyle sağlık alanında uzman, profesyonel bir örgüt ağı kurulmuştur (Yılmaztürk, 2013: 178).¹⁶

Sağlık bakanlığının ihdası ve sağlık alanında gerek teşkilat yapısının ülke sathına yayılması gerekse yasal alt yapının hızla oluşturulmaya çalışılması çabaları daha TBMM'nin yeni açıldığı dönemde 1920'li yıllarda Anadolu'da üç milyon trahomlu bulunduğu, nüfusun yarısında sıtmanın mevcut olduğu ile birlikte değerlendirildiğinde daha anlamlı bir hal almaktadır (Özkaya, 2016: 78). Nitekim bu mevcut durumu çok iyi bilen Gazi Mustafa Kemal, 1 Kasım 1924'te TBMM açılış konuşmasında sıtma salgını ile mücadelenin bir devlet politikası olacağını ve bu konudaki kararlılığı şu sözlerle ortaya koymuştur: *"Sıtmaya karşı, başlı başına bir mücadele devresine girilmesi Meclisi Âlinin önde gelen büyük ve ağır işi addolunsa yeri vardır. Muhakkaktır ki bizim için nüfusu koruma, çoğaltma ve çalışanların kuvvet ve zindeliğini temin eden tedbirlerin başında sıtma mücadelesi bulunmalıdır"* (Aktaran: Esen, 2017: 16-17; Çakırçoban, 2010: 4).

Daha Milli mücadelenin bütün hızıyla devam ettiği bir süreçte meclisin, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu hazırlanırken sağlık hizmetlerine kayıtsız kalmadığı, şartlar gereği bu işin sevk ve idaresini vilayet şuralarının salahiyyetine bıraktığı görülmektedir (Resmi ceride, 7 Şubat 1921, Sayı 1). Yine sıtma ile mücadele bildirisi 9 Mayıs 1920'de yapılan I. İcra Vekilleri Heyetinde tartışılmış ve özellikle gerekli olan muhitlerde kâfi derecede kinin tedariki ve dağıtımı üzerinde durulmuştur (Özkaya, 2016: 77).

Sıtma hastalığıyla mücadelenin etkin ve verimli bir şekilde sürdürülmesi için araştırmalarda bulunmak, gerekli teftiş¹⁷ ve tekliflerde bulunmak üzere bir sıtma mücadele komisyonu kurulmuştur. *"Yirmi iki gün İstanbul'da kalan komisyon on beş celsede yetmiş dokuz saat in'ikad ederek (toplunarak) leffen (ekli olarak) huzur-ı samilerine takdim kılınan yirmi iki layiha ta'limat ile bir karar(rapor) vücuda getirmiştir"* (BCA. 30-10/177-219). Söz konusu Rapor *"Türkiye acilen şiddetli bir sıtma mücadelesine başlamak mecburiyetindedir. Sıtma Türkiye'nin başında büyük bir beladır. Bunun acilen izalesi..."* gerekmektedir tespitini açıkça ortaya koymuş (BCA. 30-10/177-219), Sıtma salgınının başta ülkenin en güzel, en çok mahsul veren ve nüfusça en kalabalık yerleri olmak üzere büyük bölümüne yayıldığı böylece bu hastalığın ülkenin başına bela olduğu vurgulanmıştır (Yavuz, 2018: 642). Sıtma mücadelesi için güçlü bir teşkilatın kurulmasının zorunlu olduğu belirtilmiş, Türkiye'nin bir sıtma haritasının oluşturulması, salgın bölgelerinin izole edilmesi, halka kinin tedarik edilmesi ve belirlenen bölgelerde malarya enstitüsü kurulması gibi tedbirler sıralanmıştır (Yavuz, 2018: 643). Nitekim 1925 yılında hazırlanan Sağlık Çalışma programında devletin temel sağlık politikası 7 temel hedef üzerinde oturtulmuştur ki bunlardan birisi de Sıtma,

¹⁶ Bu zaman diliminde Türk Tabipler Birliği Kanunu (1953), Eczacılar ve Eczaneler Kanunu (1953), Hemşirelik Kanunu (1954), Sosyal güvenlikle ilgili olarak da 1946'da Sosyal Sigortalar Kurumu ve 1950'de Emekli Sandığı Kanunları yürürlüğe girmiştir (Yılmaztürk, 2013: 178).

¹⁷ "İstanbul müessesat-ı sıhhiye ve muavenet-i ictimaiyesini (sosyal yardım) teftiş" başlığı altında İstanbul'da sıhhiye vekaletine aid müesseselerden isimi verilenler teftiş edilmiştir: "Valide hastanesi, Etfal hastanesi, Emraz-ı akilye ve asabiye hastanesi, Darü'l-aceze, Darü'l-kalb tedavihanesi, emraz-ı intaniye hastanesi, Verem sanatoryum, hıfzül-müessesesi ..." (BCA. 30-10/177-219).

Verem, Trahom, Frengi gibi hastalıklarla mücadele olmuştur (Ağırbaş, Akbulut & Önder, 2011: 741). Nihayet sıtmaya yakalanan fakir köylülere ve sıtma mücadele alanlarında gerekli görülen kişilere ücretsiz kinin verilmesini; sıtmalı hastaları, mikrobu taşıyan anofellerden izole etmek amacıyla su birikintileri ile bataklıkların ıslah ve imhasına yardımcı olunması amacıyla ahalinin azami senede beş gün bedenlen çalışmasını (küçük saî) öngören Sıtma Mücadelesi Kanunu kabul edilmiştir (Resmî Ceride, 29 Mayıs 1926, Sayı: 384).

Kanunun kabulü ardından Ankara, Bursa-Balıkesir, Konya, Adana-İçel, Aydın-Denizli'den oluşan beş bölgede sıtma ile mücadele başlatılmıştır (Ertekin, 1975: 63). Daha sonra 28 Mayıs 1928'de söz konusu yasada belirtilen "*mecburiyetlerin muktezasını ifa etmeyen veya memuriyetler hilâfına hareket edenler*" hakkında maddi cezai müeyyideler uygulanmasına ve sıtma mücadelesinde görev alan başta sağlık personeli olmak üzere, teşviklerine imkân sağlayan maddeler eklenmiştir (TBMM ZC. c 1, 12.05.1928: 111-113). Söz konusu cezai yaptırımların dönemin kaynaklarından titizlikle uygulandığı anlaşılmaktadır. Mesela Sıhhat ve İçtimaî Muavenet Vekâlet'inin Vakıf gazetesinde de yayımlanan ilanında, sıtma mücadelesinin topyekûn kanun ve talimatnameler doğrultusunda verilmesi zorunlu olan bir mücadele olduğunu belirtmesi bu durumu açıkça göstermektedir. Nitekim ilanda emirlere uymayan ve güçlük çıkarıcıların sıtma mücadele kanununa göre cezalandırılmak üzere mahkemeye sevk edilecekleri açıkça belirtilmiştir (Vakit, 62 SÇ 102/90, 15.01.1929).

Bütün bu yasal düzenlemelere rağmen Türkiye'nin genel sağlık politikasını belirleyecek, sağlık alanında sosyal devlet olgusunu var edecek yasal düzenleme 24 Nisan 1930'da çıkartılan Umumî Hıfzıssıhha Kanunu'yla olmuş, milletin sağlığını tehdit eden bütün hastalıklarla mücadele ve ülkenin sıhhi şartlarının iyileştirilmesi devletin asli görevleri arasına sokularak tüm sağlık işleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâlet'ine verilmiştir (Tekir, 2019: 427). Türkiye'de sıtma ile mücadele, 1940'ların ortasında resmen topyekûn bir savaşa dönüşmüştür. Bunda, kanunlarla alınan tedbirlerin sahada uygulanmasında yaşanan güçlüklerin de etkili olduğu görülmektedir. Maraş Mebusu Dr. Kemali Beyazıt'ın meclise verdiği soru önergesinde bu durum, sıtma mücadelesi kapsamında *küçük sayı* ile temizlenmesi mümkün su birikintilerinin yok edilmesi hususunda mükellefiyetlerin her yerde tam olarak yerine getirilmediği, 839 sayılı kanunda yazılı işler ve tesisatın bazı şehir kasaba ve köylerde yapılmadığı şeklinde ifade edilmiştir (BCA. 30-10/8-50-14, 29.12.1943). Nihayet bu tür aksaklıkları gidermek amacıyla 26.3.1945 tarihinde 4707 sayılı sıtma ile olağanüstü savaş yapılmasına dair kanun çıkarılmıştır. Bu kanun hükümet çevreleri tarafından "*...bu dava(sıtmayla mücadele) uğrunda hükümet ve halkın yapacağı işbirliğini dayanışmayı tanzim eden bir rehberdir*" şeklinde takdim edilmiştir (BCA. 490-1/5-26-11, 10.04.1945). Kanun; sıtma ile olağanüstü savaşın yapılacağı bölgelerin, Sıhhat ve İçtimai Muavenet Bakanlığı'nın teklifiyle, Bakanlar Kurulunca tespit edileceğini, diğer bakanlıklar, daire ve müesseseler ile kanunda belirtilen kuruluşların da iş yerlerinde alınan tedbirlere katılmak ve yardım etmekle görevli olduklarını hükme bağlamıştır. Sıtma ile olağanüstü savaşın sahada etkin bir şekilde yürütülebilmesi amacıyla devletin çeşitli birimlerinde, belediye, özel idareler, İktisadi Devlet Teşekkülleri vb. yerlerde çalışan

bütün memurları ve özellikle eczacılık mesleği icra edenleri Sıhhat ve içtimaî Muavenet Bakanlığı'nın görevlendirmeye yetkili olduğu kaydedilmiştir. Bununla birlikte serbest olarak sanatlarını yapan veyahut gerçek ve tüzel kişilere ait kurumlardaki tababet ve eczacıların da buldukları yerler ile ilçe çevrelerinde görevlendirilebilecekleri belirtilmiştir (TBMM ZC. c 15, 26 Mart 1945:191-194). Böylece devlet; merkezi taşra teşkilatları, yerel idareleri, özel teşebbüs mahiyetinde bulunan ve ihtiyaç duyulan bütün insan kaynakları ve imkânlarını bu olağanüstü savaş için seferber etmiştir.

Çok kapsamlı olan kanun, sıtmanın yayılmasını önlemek amacıyla sıtma bulunan bölgeler ile sıtmanın çoğalıp yayılmasından endişe edilen yerlerde birtakım tedbirler almış ve bunlara uyulmasını zorunlu kılmıştır. Buna göre ev, bağ, bahçe, arsa, mera, çeltik, sulu tarla, fabrika, su değirmeni, su bentleri, vb. yerlerde, sıtma mücadele kuruluşu tarafından tespit edilen her türlü sürfe yuvalarının yok edilmesi amacıyla bütün tedbirleri almak hususunda burada bulunan resmi, özel bütün daire ve kurumların, gerçek ve tüzel kişilerin görevli olduğu belirtilmiştir (TBMM ZC. c 15, 26 Mart 1945: 191-194). Bu kanunun ceza hükümleri de işin hem ciddiyetini hem de mücadeleye katılımın keyfi olmadığını göstermektedir. Alınması gereken tedbirleri yerinde ve zamanında almayan bütün sorumluların derecesi her ne olursa olsun cezalandırılmaları, bir özrü olmaksızın sıtma mücadelesine dair görevleri kabul veya ifa etmeyenlerin de 50 liradan 200 liraya kadar ağır para veya bir haftadan bir aya kadar hapis cezasına çarptırılmalarına karar verilmiştir. Kanun sıtma ilaçlarını izinsiz satan, sattıran, stoklayan ve yurt dışına çıkararak hakkında da yine cezai müeyyideler getirmiştir (TBMM ZC. c 15, 26 Mart 1945:191-194). Görüleceği üzere sıtma ile olağanüstü savaş yapılmasına dair çıkartılan bu kanun sıtmaya karşı adeta bir seferberlik ilanı hüviyeti taşımaktadır.

Bu kanunun ardından, sıtma savaşında görülen birtakım aksaklıkları gidermek amacıyla 11 Şubat 1946 yılında sıtma savaşını sürekli kılan ve bir öncekini tamamlayan 4871 sayılı bir kanun daha çıkartılmıştır. Sıtma ile savaş mevzuunun *gayet geniş ve memleket ölçüsünde bir iş olduğu* vurgulanan kanunda, şimdiye kadar bakanlığın, hıfzıssıhha işleri dairesinin bir şubesi tarafından idare edilen mücadelenin kifayetsiz kaldığı belirtilerek, merkez teşkilatı bünyesinde Sıtma Savaşı Genel Müdürlüğü kurulmasına karar verilmiştir (Resmî Gazete, 21 Şubat 1946, Sayı 6238).¹⁸

3. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Sıtma Salgını ve Topyekûn Savaş

Sıtma bütün dünyada olduğu üzere Türkiye'de de en çok can kaybına neden olan salgın hastalıktı. Salgın sosyal hayatın her alanını etkisi altına alarak adeta insanların günlük yaşantılarını felç etmiştir (Tuğluoğlu, 2008: 353). Bilinenin aksine Türkiye'de en etkili hastalık verem değil sıtma olmuş, buna karşın o günün koşullarında sıtmanın etki alanı ise tam olarak bilinmemiştir (Tekir, 2019: 426). Hıfzıssıhha Umumiye Müdürü Dr. Ekrem Hayri Üstündağ 1921'de Antalya'ya gitmiş bu şehir ve köylerinde halkın %80'ininde sıtma kaynaklı büyük dalak hastalığı bulunduğunu 200 bin nüfuslu şehirde

¹⁸ Sıtma ile Mücadele heyetlerini bir araya getiren kongreler dışında sıtma Milli Tıp Kongresinde de masaya yatırılmıştır. İlk Milli Tıp Kongresi 1-3 Eylül 1925'te yapılmış, sıtma, verem tedavisi ve bu hastalıklarla mücadele ana gündemi oluşturmuştur (Özkaya, 2016: 78).

hasta sayısının 172 bine yaklaştığını kaydetmiştir (Çakmak, 2017: 426). Anadolu'da sıtma yüzünden nüfusu tükenmiş, ya da köylülerin terk etmek zorunda kalmalarıyla harabeye dönüşmüş köyler, kasabalar ve ovalar oluşmuştur (Çakırçoban, 2010: 4). İcra Vekilleri Heyeti Reisi olarak Ali Fethi (Okyar) Bey, içinde bulunulan bu durumun ciddiyetini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Memleketimizde en çok tahribat yapan hastalıkların verem ve firengi olduğu zannı yanlış olarak taammüm etmiştir. Hâlbuki bizde en mühim sıhhi tahribatı yapan malaryadır. Bu hastalık yurdumuzun, milletimizin kara belâsıdır, en vahim derdi içtimamızdır. Sıhhiye Vekâleti en büyük gayretini bu hususa sarf edecektir."* (TBMM ZC. c 1, 5 Eylül 1923: 427). Nitekim Kırklareli Milletvekili N. A. Kansu, Halkodası başkanlığına yazısında 1940'larda da durumun ciddiyetini koruduğunu şu şekilde ifade etmiştir: *"Sıtma cemiyetimizin korkunç bir düşmanıdır. Yazık ki yurdumuz, bu düşmanla kaplı, yurttaşlarımızın çoğu bununla mustarıptır. Sıtma, karşı durulmazsa bir milleti kökünden sarsarak kırıp geçirebilir. Türk milletini her tehlikeye karşı olduğu kadar bu afetinde ezici kahrından kurtarmak, korumak bugünkü neslin asli davası olmuştur... Sıtmayı yok etmek ve sağlığından emin bir millet yaratmak için hükümet ile halkın birlikte hareket etmeleri zafere ulaşmanın tek yoludur..."* (BCA. 490-1/5-26-11, 10.04.1945).

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde söz konusu bu ölümcül hastalıkla savaşın, şu beş konuda yoğunlaşmak suretiyle verildiği söylenebilir. Bunlar; hastaların tedavisi, sıtma savaşı veren personelin hem sayı hem de eğitim ve donanım olarak takviyesi, hastalığın yayılmasını önlemek için her türlü koruyucu tedbirlerin alınması, bu zor ve uzun soluklu mücadelede yasal olduğu kadar milli birlik, bütünlük ve dayanışma ruhunu harekete geçirerek görev alan resmi sivil bütün unsurların moral ve motivasyonunun sağlanması, çalışmada ayrı bir başlıkta ele alınacak olan uluslararası işbirliğinin kurulmasıydı.

Sıtma mücadelesinde **birinci** olarak sıtma hastalığına yakalananların bir an önce tedavi edilmeleri hem can kayıplarının artmasının önüne geçmek hem de bulaşının yayılmasına engel olmak açısından hayati bir önem taşımaktaydı. Tedavi noktasında da devletin karşısına çıkan başlıca sorunlardan bir tanesi sıtma tedavisinde kullanılacak ilaçların ve mücadeleyi etkin kılacak gerekli diğer teçhizatın temini ve dağıtımı meselesiydi. Nitekim Bozok Mebusu Ahmet Hamdi Bey'in Anadolu'da sıtma salgınının boyutları, kâfi derecede kinin bulunup bulunmadığı, kininin kaza, nahiye merkezlerinde olma durumu ve hastalara meccanen verilmesi gibi hususları içeren soru önergesi bu konuda yaşanan sıkıntıları açıkça ortaya koymaktaydı (BCA. 30-10/6-34-29, 29.12.1923). Anlaşılacağı üzere devlet, özellikle yeterli miktarda ilaç temini ve bunların dağıtımı hususunda önemli bir mücadele vermiş, nitekim sıtma mücadelesinde çok önemli bir yere sahip olan kininin temini ve dağıtımını, devlet kinini politikasını benimseyerek tamamen üzerine almıştır. Buna göre 1924 tarihli bir karar ile *"Devlet, sıtma mücadelesi için meccanen kinin tevzi eder... Bu tevziatın kimlere ve ne surette edileceği talimatnamelere (göre) taksim ve tatbik olunur..."* denilmiştir (BCA. 30-18-1-1/11-50-16, 1, 2.11.1924).¹⁹ İlaçların ivedilikle temin edilerek ihtiyaç olan yerlerde

¹⁹ Sıtma mücadelesi için tedariki zaruri olan kininin Kızılay'dan satın alınması hususundaki bir kararnameden o yıl Türkiye'de 4652 kg kinin bulunduğu anlaşılmaktadır (BCA. 30-18-1-1/ 29-33-4, M. 23.5.1928).

hemen kullanılmaya başlanabilmesi için de taşra yönetim birimlerine tahsisler yapılmıştır (BCA. 30-18-1-2/14-68-19). Ancak yasa dışı yollarla sahte ilaç üretimi ve dağıtımı, ilaçların yurt dışına satılması ya da yurt dışından ticari amaçlı alımlar ve karaborsacılık yapılması vb. nedenlerle sıtma ve frengi ilaçları hakkında 12 Haziran 1935'te 2767 sayılı kanun çıkartılmıştır. Buna göre kinin ve frengi tedavisinde kullanılan her türlü ilacı memlekete getirmek, yapmak ve yaptırmak Türkiye Kızılay Cemiyeti tekeline verilmiştir. Aksi durumlar için cezai müeyyideler getirilmiştir. Tekel altına alınan ilaçlardan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nca tayin olunacak miktarları; Kızılay Cemiyeti'nin yurt içinde bulundurması, toptan satış fiyatlarını bakanlık ile cemiyetin tespit etmesi, resmî dairelere olacak satışların da yine bu fiyat üzerinden yapılması kararlaştırılmıştır (Resmi Gazete, 15.06.1935, No: 3029). Nitekim bu listeye bilimsel gelişmelere ve ihtiyaçlara göre bakanlar kurulu kararıyla zaman zaman yeni ilaçların eklendiği de görülmektedir (BCA. 30-18-1/2-123-77,10 29.09.1950; BCA.30-181-2/123-77-10, 29.09.1950).

Sıtma savaşı hizmetleri için alınan ilaç ve teçhizatın da aslında tedavi ve koruyucu tedbirlere yönelik olmak üzere iki türlü olduğu görülmektedir. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı'nın 12.1.1951 tarihli 7/169 sayılı karar yazısında yer alan tedarik listesine göre alınacak listede DDT, Xylen, Triton (güney vilayetleri için), 31 kamyon, 8 kamyon sarnıçlı, 17 kamyonet, pülverizatör ve pülvarizatör yedek aksamı gibi toplam 1.278.000 dolar değerinde anofellerle mücadele ile tedavi ve bilgilendirme hizmetleri götürmeye yarayacak malzeme ve ekipman alınmıştır (BCA. 125/22/11, 1-2).

Ülkenin içinde bulunduğu zorlu mali ve ekonomik koşullar²⁰, sıtmayla mücadelede dışarıya bağımlı kalınmasına yol açarak gerek ilaç gerekse teçhizat temininde devleti bir hayli zorladığı da görülmektedir. Mesela sıtma mücadele bölgelerinde kullanılmak üzere ABD'den, önce kapalı Ford hizmet otomobillerinden satın alınması kararlaştırılmış fakat bunlardan layıkıyla istifade edilemediğinden daha dayanıklı ve fiyatta daha ucuz olan açık Ford otomobilleri alınması yoluna gidilmiştir (BCA. 30-18-1-2/31-65-14, 17.08.1932). Ancak bu durum satıcı ülke ve firma tarafından fırsata çevrilmiş açık Ford otomobillerin fiyatları üretiminin azlığı ileri sürülerek yükseltilmiş, bunun üzerine devlet de yeniden kapalı otomobillerin satın alınmasına dönmek zorunda kalmıştır (BCA. 30-18-1-2/88-74-5, 9.10.1932).²¹

Sıtma ile yürütülen mücadelede **ikinci** önemli husus ise hastalığın yaygın olduğu yerlerde tedavi hizmetlerinin gerektiği şekilde verilebilmesi için sıtma mücadelesi konusunda eğitilmiş, donanımlı ve yeterli sayıda sağlık personelinin bulunması ve istihdam edilmesi meselesiydi. Devlet sıtma vb. salgın hastalıklarla olan mücadelesinde gerekli olan hekim, sağlık personeli, müstahdem ve teçhizat

²⁰ Fethi Bey'in 1923'de sıtma mücadelesi için büyük bütçelere ihtiyaç duyduğu değerlendirmeleri için bk. (TBMM ZC, c 1, 5 Eylül 1923: 427).

²¹ Sıtma mücadele teşkilatında kullanılmak üzere lüzumu olan 100 kilo kininin en uygun fiyat teklif eden Manheim de Zimmer müttehit kinin fabrikalarından satın alınması için bk. (BCA. 30-18-1-2/47-60-4, 24.08.1934). Nitekim bu bağımlılığın 1950'lerin başlarında sürdüğü görülmektedir. 3.6.1951 tarihli bir kararda sıtma ile savaşta kullanılmak üzere pazarlıkla satın alınacak teçhizat için 1.855.000 dolarlık tahsisin yapıldığı görülmektedir (BCA. 30-18-1-2/127-75-10).

konusunda her mali yılbaşında güncellemeler yapmakta ve duruma göre hareket etmekteydi.²² Öncelikle sıtma mücadelesine katılan tabiplerin sıtma savaşı hususunda eğitilmeleri amacıyla sıtma enstitülerinde staj yapmaları mecburiyeti getirilmiştir. Buna göre “Her tabib bir senelik stajını ikmal ettikten sonra dört ay müddetle sıtma enstitülerinde staj” yapacaktı (BCA. 11-50-15, 2.10.1924). Mücadeleye katılacak diğer sağlık çalışanlarının özellikle köylerde açığı kapatacakların eğitiminin de önemli olmasına binaen kısa bir süre sonra da sıhhiye memurlarıyla ilgili bir karar alınmış, sıhhiye memuru atanacakların da altı ay sıtma mücadelesi eğitimi görmeleri kararlaştırılmıştır (BCA. 11-50-14, 11.2.1924). Sıtma Enstitülerinin kurulması ardından çıkarılan kanun ile de buralarda asker ve sivil tüm doktora sıtma stajı yaptırılması benimsenmiştir (Özkaya, 2016: 80). Sıtma salgınının baş gösterdiği yerlerde hemen şubeler açılmış, buralara ve ihtiyacı artan yerlere yeni kadrolar tahsis edilmiş buna imkân olmadığında da diğer bölgelerden takviyeler yapılmıştır.²³

Türkiye'nin 1925-1928 yılları arasında dört yıllık sıtma mücadelesi sonuçları hem salgının ulaştığı boyutları hem de tedavi çalışmalarının başarı durumunu göstermesi açısından son derece önemlidir. Basında yer alan bir habere göre, 2,102,053 kişinin muayene edildiği, 363,203 hastanın tedavisinin, 580,386 kişinin kan muayenesinin yapıldığı kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 7 Ocak 1930). Haberde geçen toplam “197,285 kişiye dağıtılan kinin miktarı ise 9,227 Kilo 931 gramdan ibarettir.” ifadesinden de aslında dağıtılan kinin miktarının yeterli görülmediği anlaşılmaktadır.²⁴ Bu dönemde sıtma şikâyetiyle muayene edilen hasta sayısında 1925'te Ankara, 1926'da Bursa, 1927'de Konya ve 1928 senesinde de Adana'nın listenin başında yer aldığı kaydedilmiştir (Cumhuriyet, 7 Ocak 1930). Ülkenin özellikle iklim ve coğrafi olarak uygun bölgelerinde, Denizli ve Ankara gibi şehirler başta olmak üzere sıtma oranı %90'ları bulmuştur (Özkaya, 2016: 78). Nitekim 1945'de sıtma mücadelesinin resmen savaşa dönüştürülmesiyle birlikte sıtma mücadelesi verilecek bölgeler 53 il olarak belirlenmiştir. Bu durum aslında hem sıtma salgınının ulaştığı boyutları hem de savaşın ülke sathında topyekûn yapıldığını açıkça göstermektedir.²⁵

²² Mesela 1929 yılı için söz konusu kadro ve teçhizat tahsisi (BCA. 30-18-1-2/4-38); Yine 1938 Mali yılında Adana Sıtma Enstitüsünde çalıştırılacak 72 stajyer tabibe ait kadronun tasdiki için bk. (BCA. 30-18-1-2/84-74-13).

²³ Mesela İstanbul'da sıtmayla mücadelede ihtiyaç hâsıl olduğundan Yalova şubesi oraya nakledilmiştir (BCA. 26-13-13, 02.03. 1932); Yine Kaş kazası ahalisinin çoğunluğunun sıtmalı olduğu belirtilerek bir tabip ile dört sıhhiye memurunun nezareti altında bir şube açılmasına lüzum görüldüğü ve Aydın sıtma mücadele kadrosundan bir tabip, Bursa ve İstanbul mücadele kadrosundan ikişer memurun Antalya sıtma mücadele kadrosuna ilavesi kararlaştırılmıştır (BCA. 16-86-3); Bazı yerlerde de doktor bulmak yerin konumuna göre çok zor olmuş bu durumda da maaş artışı gibi maddi bir takım teşvik edici unsurlar devreye sokulmuştur (BCA. 30-18-1-2/13-51-3, 24.7.1930).

²⁴ Nitekim 1924'te de devlet bütçesinden bu iş için sadece 62.000 lira tahsisle ancak 1381 kg kinin alınabilmiştir ki bütün bunlar bu dönemde ilaç tedarikinde zorlanıldığını göstermektedir (Tekir, 2017:406).

²⁵ Bu iller, Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bilecik, Bolu, Burdur, Bursa, Çanakkale, Çankırı, Çorum, Denizli, Diyarbakır, Edirne, Elazığ, Eskişehir, Gaziantep, Giresun, Hatay, İçel, Iğdır, Isparta, İstanbul, İzmir, Kars, Kastamonu, Kayseri, Kırklareli, Kırşehir, Kocaeli, Konya, Kütahya, Malatya, Manisa, Maraş, Mardin, Muğla, Niğde, Ordu, Rize, Samsun, Seyhan, Siirt, Sinop, Sivas, Tekirdağ, Tokat, Trabzon, Urfa, Yozgat, Zonguldak'tır (BCA. 30-18-1-2/107-106-17, 29.03.1945).

Yukarıda belirtildiği üzere sıtma ile mücadelede en az hastalığın tedavi edilmesi kadar önemli olan **üçüncü** mesele ise; hastalığın yayılmasına, zamanla sonlandırılmasına dolayısıyla can kayıplarının azaltılmasına ve mücadelenin kazanılmasına doğrudan etki edecek olan kapsamlı koruyucu tedbirlerin alınması ve uygulanmasıydı. Burada özellikle sıtma hastalarıyla sineğin izole edilmesi, anofellerin yuvalandığı bataklıkların kurutulması ve halkın bilinçlendirilmesi başlıca mücadele alanları olmuştur. Bu hususta dönemin entelektüel çevrelerinde tartışılan ve önerilen koruyucu tedbirlerden bazıları; sivrisineklerin yuvalandıkları mecraların yok edilmesi, bataklıkların kurutulması, sulara zarar vermeden gazyağı, zehirli ilaç, zeytinyağı vb. katılması, sivrisineklerden korunmak amacıyla tütsü, cibinlik, kullanılması (Akpinar & Özcan, 2018: 240-241), eldiven takılması, sineklerin insanlara yaklaşmaması için ayakkabı ve elbiselere gaz sıkılması, pencerelerin tellerle örülmesi, kapılara kendiliğinden kapanan bir mekanizma konulması şeklindeydi (Akagündüz, 2016: 117). Nitekim, Hâkimiyeti Milliye gazetesinde çıkan bir haberde *“Gelmiş, çatmış bir felaketi metanetle karşılamak ve onunla mücadele ederek mazarratını defetmek ne kadar büyük bir marifet ise, felaketin vukuuna mani olacak tedbirleri almış bulunmak daha yüksek bir muvaffakiyettir. Türkiye’de birinci derecede sıtmaya karşı mücadele açmak zarureti vardır”* denilmek suretiyle bu tür koruyucu tedbirlerin önemi vurgulanmıştır (Hâkimiyeti Milliye, 2758 (1957 ŞÇ 25), 12 Mart 1929).

Koruyucu tedbirler hususu daha Sıtma Mücadele Komisyonu tarafından 1924’te hazırlanan Sıtma Mücadele Raporu’nda yer almış, bu işin Nafia ve Ziraat Vekâleti ile sanayi müesseselerinin görevi olduğu, Dâhiliye Vekâlet’inin de buralara destek sağlaması gerektiği kaydedilmiştir (Esen, 2017: 19-20). Anadolu’nun muhtelif yerlerinde Sıtma ile mücadele ediliyor başlıklı, 2 Mart 1930 tarihli Cumhuriyet gazetesinin bir haberi Antalya sıtma mücadele bölgesinde alınan koruyucu tedbirlere dair çok önemli bilgiler vermektedir. Haberde öncelikle *“Sıtma gibi tekmil bir muhiti kendine zebun eden sâri ve korkunç bir belanın önünü almağa çalışmak...”* denilerek mücadele verilen düşman çok net bir şekilde tarif edilmiştir (Cumhuriyet, 2 Mart 1930). Bölgede mevcut sıtma vakalarını tedavisi altına alan Mücadele Heyeti’nin sivrisineklerin üremesine müsait olan su birikintileri, bataklık ve göller için tedbirler almakta olduğu kaydedilmiştir. Bu hususta kasaba ve köy ihtiyar heyetleri, özel fabrika, değirmen, sanayi, otel, han vb. işletme sahiplerine sıtma kanunu çerçevesinde görev ve sorumlulukları hakkında tebligat yapılmakta olduğu belirtilmiştir. Mücadele Heyeti Reisi Dr. Seyfettin Bey’le yapılan mülakata da yer verilen gazete haberinde, yapılmakta olan söz konusu tebligatın içeriği detaylı bir şekilde aktarılmıştır. Tebligatın: *“...halkın bizzat yapmağa mecbur oldukları ıslahat ve almağa mecbur oldukları tedbirler yani (küçük sây) denilen işlerle hususi müesseseler... tarafından yapılması icap eden işler ve ıslahat”*ları içerdiği kaydedilmiş ve yapılacak işler örneklendirilerek verilmiştir: *“Bir değirmen arkını temizlemeğe, civarındaki su birikintisi ve bataklık husulüne mâni olmağa, bir bahçe kendi arkını ıslaha, bir ev kendi havuzunu temizlemeğe, bulaşık sularını, halâsını bir kapalı çukura akıtmağa, bir han, otel pencerelerine ve kapılarına tel kafes koyarak müşterilerini hastalıktan muhafazaya, köyler de çeşme ayaklarını küçük su birikintilerini ıslaha, gübrelerini*

ve sair muzahrafatını köy haricine mazarrat vermeyecek bir yere nakle mecburdur." (Cumhuriyet, 2 Mart 1930).

Görüleceği üzere sıtma ile yapılan koruyucu mücadele gündelik yaşamı kuşatmış, resmi, özel bütün kurum ve şahısları işin içine katmış, özellikle de insan ile sivrisineğin izole edilmesine odaklanmıştır. Nihayet bu çalışmaları tamamlayıcı olarak çeltik sahalarının denetim ve kontrolü, bu işte çalışanların korunması ve bu bölgelerden muhtemel bir sıtma salgını başlamasının önüne geçilmesi meselesi de gündeme gelmiştir. Bu doğrultuda, 1936'da 3039 Sayılı Çeltik Ekim Kanunu çıkartılarak çeltik tarlalarının nahiyeye, köy ve kaza merkezlerine ne kadar uzakta olacakları ve çeltik ekenlerin hangi tedbir, denetleme ve düzenlemelere tabi olacaklarının esasları belirlenmiştir (Resmî Gazete, 23.06.1936, No: 3337).

Sıtma ile verilen bu amansız savaşta, sıtma mücadele bölgelerinde görevli heyetlerin hem çalışmaları hakkında bilgi almak ve değerlendirmelerde bulunmak hem de heyetler arasında tecrübe paylaşımına imkân sağlamak mücadelenin gelişimi açısından önemli görülmüş ve bu amaçlarla kongreler düzenlenmiştir. Bu kongrelere katılan mücadele heyeti reisleri bölgelerindeki çalışmalarla ilgili detaylı bilgiler vermekteydiler. Mesela 23 Mart 1929'da Hâkimiyeti Milliye gazetesi, yapılan bir kongrede söz konusu heyetlerin raporlarından bilgiler vermiştir. Buna göre Adana bölgesinde 1926'da 30,208, 1928 senesinde ise 142,758 kişi muayene edildiği, 1925'te % 53,3 olan sıtma hastası oranının 1928'de %16,3 olduğu kaydedilmiştir. Bu bölgede 1928 yılında sıtma tedavisi için 989 kilo kinin kullanıldığı ve tedavi edilen hastaların sayısının 33.469 kişi olduğu ve Adana'da aynı yıl içerisinde küçük sây mükelleflerinden 35.606 lira tahsil edildiği belirtilmiştir. Ayrıca haberde raporda ne kadar su birikintisi olan çukurun doldurulduğu, toprak ve beton kanallar inşa edildiği hakkında da detaylı bilgiler verilmiştir (Hâkimiyeti Milliye, 1957 ŞÇ 25)²⁶.

Sıtma mücadelesinde koruyucu tedbirlerin etkili ve verimli bir şekilde uygulanabilmesi açısından belki de alınması gereken en başlıca tedbir sıtma hastalığı, hastalıktan korunma yolları ve alınacak koruyucu tedbirler konusunda halkın bilgilendirilmesiydi. Daha 1924 yılında hazırlanan Sıtma Mücadele Komisyonu raporunda bu durumun önemi açıkça vurgulanmıştır. Buna göre halkın her kesimine; sıtma belasının tanıtılması, korunma usullerinin öğretilmesi gerektiği bu bilgilendirme ve bilinçlendirme seferberliğinde mektep, cami ve sinemalar gibi kamuya açık tüm mekânlardan, sözlü ve görsel tüm iletişim vasıtalarından azami oranda yararlanılmasının önemli olduğu kaydedilmiştir (Esen, 2017: 20). Ancak dönemin sosyal şartları gereği bu iş kolay olmamıştır. Nitekim İsmail Hakkı Bey'in, sıtma

²⁶ Haydarpaşa Pendik sıtma mücadelesi kapsamında yapılan mücadele hakkında Mücadele Heyeti reisi Dr. Asım Bey'in verdiği bilgiler heyetlerin çalışma şekillerini ortaya koymasından önemlidir. Heyetler öncelikle bölgelerinde ayrıntılı bir durum tespiti çalışması yapmaktaydı. Nitekim adalar da dâhil bu sahada tespit edilen hane sayısının 11,392 olduğu, 889 bostan, 8011 adi kuyu, 2063 bostan kuyusu, 2002 havuz, 2957 sarnıç, 666 sulu çukur, 254 su deposu ve bu havalide, tabii sürfe üreme mahalli olan birçok da dere bulunduğu kaydedilmiştir (Cumhuriyet Gazetesi, 10 Nisan 1930). Sıtma ile mücadelede 1926-50 arasında yıllara göre sıtma vakaları, muayene edilen nüfus ve hastalık oranları için bk. (Aydın, 2017: 167).

savaşında en önemli işin “cehalet ve elifbasızlıkla” uğraşmak olduğu, zira sıtmaya yakalandığı halde ilaç almamanın, nöbet geçince iyileştiğini zannetmenin, tedavi için iplik bağlama, badem yazdırma gibi yöntemlere başvurmaların bulunduğunu belirtmesi dönemin şartlarına ışık tutması bakımından önemlidir (Aktaran: Akpınar & Özcan, 2018: 239). Dr. Reşit Galip de benzer şekilde temel sorunun köye ulaşmakta ve köylünün her yönden eğitiminde düğümlendiğini belirtirken (Turan, 2006: 2); Gazi Mustafa Kemal’in doktoru Neşet Ömer (İrdelp) de sıtma mücadelesinde başarılı olmak için halkın sıtmanın iç yüzünü bilmesinin ve kinine güvenmesinin şart olduğunu bunun içinde kuvvetli bir propaganda yapılması gerektiğini vurgulamıştır (Çakmak, 2017: 437). Makal ise olayın bir başka yönüne salgınlara da davetiye çıkaran kötü yaşam koşullarına dikkat çekmiştir: “Köyde çocuk bakımı bilgisi hemen hemen yok gibidir. Zaten olsa bile yaşam koşulları, geçim zorluğu bu bilgiyi uygulama olanağından köylüyü yoksun kılıyor. Doğumun daha ilk günlerinde çocuk, mikrop alıp ölmemişse, besinsizlikten zayıf düşüyor. Kışın soğukta iyi ısıtılmadığından ya da duman ve havasızlıktan ölüyor.” (Makal, 1978: 94).

Söz konusu dönemde, bu tür tespit ve tartışmaların doğrultusunda halkın bilinçlendirilmesi amacıyla yukarıda da izah edildiği üzere, özellikle sıtma mücadele bölgelerindeki halka sıtma hastalığı, tedavisi ve alınması gereken önlemleri detaylı bir şekilde izah eden tebligatlar yapıldığı ve bunların yazılı basından da ilan edilmek suretiyle kamuoyunun bilgilendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca 13 Mayıs 1926 tarihli sıtma mücadele kanununa bağlı olarak sıtma mücadelesinin faydalarını gösterir projeksiyon aleti, tablolar, öğretici mektep araçlarıyla doktor, sıhhiye memuru, muallim, köy ihtiyar heyetleri ve sıtma mücadelesiyle uğraşanlar takviye edilmiştir (Resmî Gazete, 28 Mayıs 1928, Sayı 900). Bütün bunlardan başka lise ve ortaokulların programlarında bulunan sağlıkla ilgili derslere önem verilerek bunların daha nitelikli olmaları planlanmıştır. Söz konusu derslerde verem, sıtma, çocuk hastalıkları vb. hastalıkların mahiyeti, belirtileri ve bunlardan korunma çarelerinin öğretileceği kaydedilerek (Akşam, yeri: 1957 ŞÇ 05, 25.07.1929) yeni yetişen nüfusun bu salgınlar konusunda bilgi ve bilinç düzeyleri artırılmaya çalışılmıştır.

Sıtma ile verilen olağanüstü savaşta **dördüncü** mesele milli birlik, bütünlük ve dayanışmanın sağlanması bu mücadelede görev alan resmi sivil bütün şahısların takdir ve teşvik edilerek morallerinin yüksek tutulmasıydı. Bu amaçla sıtma mücadelesinde görev alan başta sağlık personeli olmak üzere şahısların ücretlerinin artırılması (BCA. 30-18-1-2/13-51-3), ataması yapılanların olağanüstü zamdan faydalandırılmaları yoluna gidilmiştir (BCA. 30-18-1-2/107-106-18, 29.03.1945). Koruyucu sağlık hizmetlerinde çalışmayı teşvik etmek gayesiyle, hekimler için memurlara verilen maaştan çok yüksek bir ücret sistemi kabul edilmiş, bir sıtma savaşta hekiminin maaşı validen fazla tutulmuştur (Ağırbaş, Akbulut & Önder, 2011: 745). Ayrıca sıtma mücadelesi verilen illerde özveri ve başarı gösteren mülki amirlerin takdirname ile taltif edilmeleri²⁷ gibi yol ve yöntemler hayata geçirilmiştir.

²⁷ 1949 yılında sıtma Savaşı işlerinde üstün başarı gösteren Diyarbakır Valisi Kemal Adımlı, Konya Valisi Şefik Refik Soyer, Kütahya Valisi Fuat Kadioğlu, Aydın Valisi Ethem Yetkiner, Balıkesir Valisi Ziya Tekel'i, Bolu Valisi Nihat Danışman, Eskişehir Valisi Ahmet Kınık, Maraş Valisi Nurettin

Toplumu böylesine bütün yöneyleriyle etkileyen, maddi ve manevi derin hasarlar bırakan bir salgınla mücadelenin başarıyla gerçekleştirilebilmesinin ön koşulunun ülke içerisinde birlik, bütünlük ve dayanışma ikliminin sağlanması ile olabileceği tecrübe edilmiştir. Daha 1924 tarihli Sihat ve İctimai Muavenet Vekâletinin Sıtma ile Mücadele Raporunda bütün milletin topyekûn sıtma ile mücadeleye katılımının sağlanmasının önemi vurgulanmıştı (Yavuz, 2018: 651). Raporda hayır kuruluşlarının ve cemiyetlerin milli sıtma mücadelesine aktif olarak katılımlarının önemi üzerinde durularak bu bağlamda toplumda ağırlığı bulunan Hilâli Ahmer Cemiyeti, Himaye-i Etfâl Cemiyeti ve Türk Ocaklarının sıtma mücadelesindeki görevleri belirtilmişti (Yavuz, 2018, 646). Yine İsmail Hakkı Bey'in hayırseverlerin sıtmadan mustarip olan fakirlere yardım etmeye yönlendirilmeleri, yine vali, kaymakam, nahiye müdürü gibi eğitilmiş ve sorumlu kişilerle birlikte sivil toplum örgütü niteliği taşıyan yapıların da sıtma mücadelesine katılmalarının ve hastalıklara karşı halkı bilinçlendirme çalışmaları yapmalarının sağlanmasının önemini vurguladığı kaydedilmiştir (Aktaran: Akpınar & Özcan, 2018: 238). Bütün bu mülahazalardan salgına karşı resmi, sivil bütün kurum ve şahısların kenetlenerek özellikle toplum genelinde söz konusu sıtma mücadelesine katılmanın hem yasal hem milli hem de insani ve vicdani açıdan bir zorunluluk olarak görülmesi gerektiğine vurgu yapıldığı görülmektedir. Nitekim Cumhuriyetin bu ilk çeyrek ayında hem yaraları sarmak hem de bu birlik ve dayanışma ruhunu güçlendirmek amacıyla gerek duyuldukça hayır ve yardım müessesesinin de işe koşmaya çalışıldığı müşahede edilmektedir. Yangından, depreme, kuraklığa, muhacirlere²⁸, tamamlanamayan köprü inşaatına kadar birçok afet ya da lüzum ardından halk yardım için teşvik edilmiştir (BCA. 5-28-1, 6.09.1922; BCA. 272-12/42-52-8, 23.08.1924; BCA. 18-21-5, 21.03.1926; BCA. 10/6-38-12, 4.11.1924). Mesela Erzincan'da 1940 Martında meydana gelen deprem felaketine karşı da yine devlet ve millet teyakkuza geçmiş; memuru, sivil, erkeği, kadını²⁹ ile Türk toplumu milli ve manevi hasletleri etrafında kenetlenmiş memleketin dört bir yanından buraya yardımlar yapılmıştır.³⁰ Söz konusu bu çalışmaların yaraları sarmak kadar sosyal yardımlaşma ve dayanışma dolayısıyla milli birlik ve bütünlüğü sağlama, canlı ve diri tutma noktasında da önemli sonuçlar doğuracağı beklentisinin olduğu anlaşılmaktadır.

Özçöbek, Gaziantep Valisi İhsan Ecem'in birer takdimname ile taltif edilmeleri kararı alınmıştır (BCA. 122-29-1, 23.03.1950).

²⁸ Mesela nüfus mübadelesi sürecinde Hilal'i Ahmer üzerinden hem ulusal hem âlem-i insaniyenin hem de öncelikle Hindistan ve Mısır olmak üzere bütün İslam âleminin yardımına başvurma kararı alınmıştır (Çorum gazetesi, Sayı 127, 3 Ekim 1923). Sivas'taki muhacir ve mültecilere yardım edilmesi için halkın teşvik edilmesi istenmiştir (BCA. 272-74/69-48, 04.02.1920).

²⁹ "Erzincan zelzelesi ile memleketimizin başına gelen felaket üzerine Malatya'nın muhtelif kısımlarındaki azamın yardımlarına ilaveten, yardımcı kadınlar komitesinin de halk evinin salonunda geceli ve gündüzlü olarak giyecek dikmekte ve bir kısmı da yiyecek toplamakta oldukları..." hakkında bk. (BCA. 490-1/1584-465-1, 04.03.1940).

³⁰ Söz konusu yardımlar hükümet teşviki ve riyasetinde yapıldığı görülmektedir "...gazamız ve mülhakatı halkının bir kişi hariç kalmamak şartıyla bütün duvarlarını felaketzedeler evi teberru etmekte çok asil ve temiz bir hisle yarış etmekte oldukları..." bk. (BCA. 490-1/1584-465-1, 04.03.1940); Yine zelzele felaketi nedeniyle "memleket halkımızdan şimdiye kadar 3221 lira nakit ve 6000 kilo bulgur ve 690 çift çorap 8 adet yatak" yardımı yapıldığına dair bk. (BCA. 490-1/1584-465-1, 04.03.1940).

Buraya kadar sayılan ve her biri sıtmayla mücadelede çok önemli olan meselelerde istenilen başarıya ulaşılmasının maddi olanaklarla çok alakalı olduğu ortadadır. Zira sıtmayla mücadele büyük ekonomik yatırımlar gerektirmekteydi. DDT gibi çeşitli ilaçların kullanılması, ilaç temini ve dağıtımı, bataklıkların ve su birikintilerinin kurutulması, bunlar için gerekli alet, makine ve teçhizatın temini, personel ödemeleri vb. alanlarda büyük maddi kaynaklara ihtiyaç vardı ve Türkiye bu yükün altından kısıtlı iç ve dış kaynaklar dışında devletin öz kaynaklarıyla kalkmıştır (Aydın, 2017: 170).

4. Küresel Bir Sorun Olarak Sıtma Salgını ve Uluslararası İşbirliği Çabaları

Siyasi sınırlar, fiziki mesafeler tanımaksızın küresel bir sorun haline gelen salgınlarda ulusal olduğu kadar uluslararası alanda da iş birliği büyük önem taşımaktaydı. Daha Osmanlı döneminden birtakım örneklerini verdiğimiz söz konusu iş birliklerinin bilimsel ve teknik gelişmelere de bağlı olarak Cumhuriyet döneminde artarak daha sistematik bir hal aldığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye, sıtma tedavisi için ilaç, koruyucu tedbirlerin uygulanabilmesi amacıyla da teçhizat temini konusunda diğer ülkelerden alımlar yapmıştır.³¹ Buna paralel olarak sıtma mücadelesi konusunda yabancı uzmanlar istihdam edilerek onların bilgi ve tecrübesinden istifade edilmeye çalışılmıştır. Mesela Macar vatandaşı olan Mr. Kovaç, önce sıtma mücadelesi için su mühendisliğinde istihdam edilerek kendisinden yararlanılmış ardından da görülen ihtiyaç üzere umum sıtma mücadelesi fen memurluğuna atanmıştır (BCA. 48-62-14,19.09.1934). Yine sıtma umum mücadele teşkilatı su mühendisliğine, uzun müddetten beri Türkiye’de bulunan ve muhtelif dairelerde hizmet görmüş olan Polonya vatandaşı Mühendis Pol Biyalobloski atanmıştır (BCA. 72-12-15, 15.02.1937).

Sıtma mücadelesi veren diğer ülkelerle işbirliğinin gelişmesinde çok önemli bir unsur da sıtma hastalığı ve salgını konularında bilgi ve tecrübe paylaşımına imkân sağlayan uluslararası kongreler ile yine sıtmayla ilgili olarak düzenlenen uluslararası eğitim kursları olmuştur. Türkiye, ilki Roma’da yapılan I. Beynelmîlel Sıtma Mücadele Kongresi’ne katıldığı gibi bundan sonraki kongreleri de yakından takip etmiş katılımcı doktorlar, heyetler göndermiştir. Söz konusu ilk kongreye Hıfzıssıhha-i Umumiye Müdürü Dr. Asım İsmail ve Adana Mıntıkası Sıtma Mücadele Reisi Dr. Ekrem Tok gönderilmiştir (BCA. 15-55-10, 09.09.1925). Nitekim, bu kongrede alınan kararlar doğrultusunda Roma’da kurulacak olan Sıtma Enstitüsü’ne Türkiye’nin de katılmasına karar verilmiştir (BCA. 20-56-5, 1.09.1926). Cezayir’de toplanan II. Beynelmîlel Sıtma Kongresi’ne Dr. Hüsamettin Bey (BCA. 10-24-6, 30.04.1930), Hollanda’da yapılan III. Uluslararası Sıcak Memleketler Tababeti ve Sıtma Kongresi’ne ise Şerafettin Atamanoğlu ve M. Sabit Akalın beyler gönderilmiştir (BCA. 84-82-1, 13.09.1938).

Kongreler dışında düzenlenen uluslararası kurslar da bu küresel salgına karşı verilen mücadelede çok büyük önem taşımaktaydı. Bu kurslarda, teorik bilgiler yanında kursun düzenlendiği mahalde, bazen de kursun uygulama alanı genişletilerek

³¹ Mesela sıtma mücadelesi için gerekli kininin Yuringer ve Himmer fabrikalarından satın alınması (BCA. 14-32-13, 31.05.1925), Yine sıtma savaşı hizmetleri satın alınacak malzemenin 1 855.000 dolarlık tahsisle sağlanması hakkındaki bk. (BCA. 30-18-1-2/127-75-10, 20.10.1951) ve sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere alınacak ford otomobiller hakkında bk. (BCA. 30-18-1-2/31-65-14, 17.08.1932).

başka ülkelerde bizzat sıtma mücadele bölgelerinde incelemeler yapılarak sıtma tedavisinde uygulamaya konulan son yöntem ve tekniklere dair pratik eğitimler verildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Milletler Cemiyeti Hıfzıssıhha Komitesi'nin Paris'te açtığı sıtma kursunun tatbikat sahası genişletilmiş kursiyerler Madrid ve Roma'da bulunan mücadele sahalarına da götürülmüşlerdir. Türkiye bu kursa Konya Sıtma Mücadele reisi Dr. Cevdet beyi göndermiştir (BCA. 30-18-1-2/28-38-13, 17.05.1932). Roma'da 1935 yılı içerisinde açılacak Sıtma kurslarına Dr. Abdurrahman Beren ile Dr. Muhit Çolakoğlu gönderilirken yine üç yıl sonra Roma'da yabancı doktorlar için açılacak Malarya Kursu'na katılması hem de İtalya'da yapılacak sıtma araştırmalarına devam etmesi amacıyla Dr. İsmail Hakkı Arda gönderilmiştir (BCA. 55-45-13, 3.06.1935; BCA. 84-65-20, 14.07.1938). Nihayet uluslararası 1937'de Cenevre'de toplanan Hıfzıssıhha Mektebi Müdürleri Konferansı'na da Adana Sıtma Enstitüsü Müdürü Dr. Mahmut Sabit Akalın'ın gönderilmesi devletin sıtma mücadelesine verdiği önceliği göstermesi açısından ayrıca önemlidir (BCA. 30-18-1-2 / 80 – 95-9) . Türkiye'nin küresel bir salgın haline gelen sıtmayla mücadelede özellikle ilaç, teçhizat, teknoloji, bilgi ve tecrübe paylaşımı konularında dünyaya açık ve birlikte hareket etmeye yönelik siyasi tutumu mücadelede başarı sağlamasında önemli rol oynamış görünmektedir.

Sonuç

Toplumların sosyal ve kültürel yaşantıları, ekonomik uğraşları, kendilerini çevreleyen tabiat ile ilişki biçimleri yer yer birtakım virüs, bakteri ve parazitlerle etkileşimlerine ve salgın hastalıkların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Söz konusu bu salgın hastalıklarından birisi de sıtma olmuştur. Bu hastalık, özellikle tarım devrimiyle birlikte insanların sulak, bataklık, göl vb. bulunan yerlere yerleşmeleri ve burada yaşayan sivrisinekler vasıtasıyla hastalığa sebep olan Plasmodium parazitinin insana bulaştırılması sonucu doğmuştur (Esen, 2017: 1; Mustafayev, 2019: 115). Sıtmanın geçmişi antikçağlara kadar uzanmasına rağmen hastalığın tedavisine dair tıbbi gelişmelerin çok geç zamanlarda olması sıtmanın toplumlar üzerindeki tahrip gücünü artırmıştır.

Sıtma, Osmanlı İmparatorluğu tarihi boyunca yer yer görülmesine ve önemli hadiseler yön vermesine karşın asıl devletin içinde bulunduğu ağır şartlara da bağlı olarak 20. asrın ilk çeyreğinde büyük bir soruna dönüşmüştür. Osmanlı devleti sıtmaya karşı yasal ve idari düzenlemeler, sağlık alt yapısını güçlendirme çalışmaları, sıtma tedavisi için ilaç ve teçhizat temini ve koruyucu tedbirlerin hayata geçirilebilmesi için önemli çalışmalar yapmışsa da imparatorluğun içinde bulunduğu siyasi, askeri, ekonomik buhranlar istenilen başarının sağlanmasını engellemiştir. Nitekim söz konusu bu durum tarihi bir bakiye olarak Cumhuriyet dönemine tevarüs etmiştir.

Bu şartlar altında daha Cumhuriyet'in ilk yıllarında devlet, hızla yayılmakta olan sıtmaya karşı adeta yeni bir milli mücadele başlatmış; sıtmayla mücadele devlet ve millet için bir ikbal meselesi, halledilmesi gereken en öncelikli iş olarak kabul edilmiştir. Bu zorlu süreçte savaş-göç-kötü yaşam koşulları-salgın arasındaki güçlü denge savaşların sona ermesiyle bozulmuş, ilaç, teçhizat, araç gereç konusunda yaşanan yeni gelişmeler ile kapsamlı ve olağanüstü bir savaş ön gören politikalar

mücadeleyi daha etkin ve verimli kılmıştır. Bu dönemde sıtma ile verilen mücadele irdelendiğinde de şu temel esaslara dayandığı görülmektedir.

- ✓ Devlet ve milletin işbirliğine dayalı topyekûn mücadele zorunlu görülmüştür. Bu zorlu ve uzun soluklu sıtma mücadelesinin yasal olduğu kadar milli birlik ve bütünlük içerisinde dayanışma ruhuyla hareket edilerek kazanılacağı düşünülmüştür. Bunu sağlamak için bütün resmi, sivil kurum ve şahıslar, sivil toplum kuruluşu niteliği taşıyan yapılar ve hayır kurumlarının sıtma mücadelesine katılımı için çaba harcanmıştır.
- ✓ Hastaların tedavisini sağlamak, can kayıplarının önüne geçmek temel hedeflerden birisi olarak kabul edilmiştir. Bunun için bir taraftan sağlık teşkilatını ve sıtmayla mücadele alt yapısını güçlendirmek için yeni sağlık okulları, hastane ve enstitüler kurulmuş, diğer taraftan da sıtma tedavisinde kullanılacak olan başta kinin olmak üzere ilaçların temini ve dağıtımını için gayret gösterilmiştir.
- ✓ Maddi ve manevi teşviklerle mücadele güçlendirilmelidir: Bu bağlamda sıtma mücadelesine katılan hekimler, memurlar maddi, üst düzey yöneticiler ise takdimnameler verilmek suretiyle taltif ve teşvik edilmişlerdir.
- ✓ Sıtmaya karşı koruyucu tedbirin alınması en az hastaların tedavisi kadar önemli addedilmiştir. Bu bağlamda hastalarla sivrisinekleri izole etmek, hastalığın yayılmasına neden olan anofel yuvası konumunda bulunan sazlık, bataklık, su birikintisi olan yerleri kurutmak, yerleşim yerleri içerisinde geçen ırmak ve su yataklarını ıslah etmek; halkı sıtma hastalığı, tedavisi, hastalığa karşı koruyucu tedbirler (hijyen, cibinlik, gaz yağı vb. kullanımı) ve bunların nasıl yapılacağı noktasında bilgilendirmek ve bilinçlendirmek amacıyla çalışmalar yapılmıştır.
- ✓ Sıtma ile verilen topyekûn savaşın doğru yönetilebilmesi için bakanlığın riyasetinde sıtma mücadele bölgeleri arasında iş birliği, bilgi ve tecrübe paylaşımı elzemdir: Nitekim bunu yapabilmek için sıtma kongreleri düzenlenmiştir.
- ✓ Bütün insanlığı tehdit eden böylesi bir salgına karşı uluslararası akıl, bilgi, tecrübe ve teknoloji paylaşımı bir zorunluluk olarak görülmüştür. Uluslararası işbirliğinin sağlanması için 'Beynelmilel Sıtma Mücadele Kongre'lerine ve yine uluslararası sıtma kurslarına katılım sağlanmış, yurt dışından sıtma mücadelesi alanında uzman kişiler getirilerek sisteme dâhil edilmiştir.

Türkiye, sıtma ile verdiği savaşta bir taraftan ülkenin içinde bulunduğu güç koşullar, diğer taraftan gerek tedavi gerekse koruyucu tedbirler için ihtiyaç duyulan ilaç, teçhizat, araç ve gereçler konusunda daha çok dışarıya bağımlı olmanın oluşturduğu güçlüklerle mücadele etmek zorunda da kalmıştır. Ancak Türkiye'nin sıtma başta olmak üzere salgınlara karşı verdiği savaşı kazanması yukarıdaki yol ve yöntemlerin sahaya sürülmesiyle olduğu düşünülürse bunlar, günümüzde de yer yer görülen salgın hastalıklarla mücadeleler için son derece önemli tecrübeler sunmaktadır. Kaldı ki Dünya Sağlık Örgütü'nün 2011 verilerine göre dünyada her yıl 160 ila 200 milyon civarında yeni sıtma vakası tespit edildiği ve yine her yıl bunların

yaklaşık 2 milyonun hayatını kaybetmeye devam ettiği (Mustafayev, 2019: 119) yönündeki kayıtları söz konusu tecrübelerle olan ihtiyacı açıkça ortaya koymaktadır. Bu tecrübelerden bütün insanlığı tehdit eden salgınlara karşı özellikle mücadelenin her safhasında uluslararası işbirliğinin önemine; ancak sağlık alt yapısı, ilaç ve teçhizat temini bakımından dışarıya bağımlılığın olabildiğince az olmasına; toplum olarak milli birlik ve bütünlük içerisinde, dayanışma ruhuyla, topyekûn mücadele azim ve iradesiyle hareket edilmesi zaruretine işaret eden hususlar tarihi bir önem arz etmektedir.

Extended Abstract

Epidemics have always been among the main actors that had impacts on the history of humanity. National cultures, lifestyles, economic involvements and relations with the nature made people to interact with certain viruses, bacteria and parasites from time to time and cause epidemics. Overtime, epidemics led to significant changes on the demographic structures, political, social and cultural aspects of nations. Accordingly, the subject of this study, malaria, is an epidemic that has been known as early as the first involvement of humans in agriculture and stockbreeding activities, and it first occurred by anopheles, a type wasp, infecting humans with a parasite leading to malaria.

Despite being a very old disease dating all the way back to ancient times, the medical developments on the causes and treatment of malaria took place at much later stages and this has increased the devastation and harm caused by this disease throughout history. Known as "maraz-ı merzagi" or "sitma" in the Ottoman Empire, this disease has been commonly named as malaria in the world. Malaria became a particular issue in the army and among people in the Ottoman Empire particularly during the second half of the 19th century. Warsi migrations, famine, poor living conditions almost paved the way for the epidemic. Despite taking significant measures to overcome the disease, the poor political, military, social and economic conditions suffered by the Ottoman Empire did not allow such measures to be practised in a fully efficient manner. The early years of the post-war Republic were also much challenging and the difficult conditions as well as the deficiencies in the health infrastructure helped malaria to spread easily. As malaria was spreading rapidly and causing destructive impacts on the state and nation, almost a new national struggle was launched against malaria during the early Republic Period. A report prepared by the Counter Malaria Commission in 1924 occupied a predominant place in the aforementioned struggle of the state and it has been deemed as the first step to be taken by the state in its efforts against malaria. In the following stages, efforts were directed with legal regulations and enhancing health agency and the infrastructure on the combat against malaria. It is possible to say that when combatting against malaria, the state is doing it by including public and civil institutions, civil servants and all other citizens, structures defined as non-governmental organizations and charity institutions. This combat basically concentrates on the following five issues: treatment of the patients; increasing the quality of the counter-malaria personnel in terms of number, training and capacity; taking all types of measures to prevent the disease from

spreading; performing activities to mobilize the national solidarity, integrity and unity and to increase the morale and motivation of all official and civil elements taking part in this long and challenging struggle; ensuring international cooperation against this epidemic threatening all humanity.

Purpose and Method:

The purpose of conducting this study is to analyse the events that occurred during the latter stages of Ottoman Empire and first quarter of a century of the Republic, reveal a general overview of the fight against malaria in those times, analyse the policies and practises held to win the combat, hence conveying this valuable experience against this and other similar epidemics to today's society. An epidemic does not discriminate between any social definitions or descriptions and affects social life as a whole, and any effort against malaria needs to be all-inclusive, national resistance and national morale needs to be increased in order to be successful. When assessing the events of the past, these hypotheses have been taken into consideration. In fact, when an epidemic threatens the whole world, achieving success in the fight against such epidemic requires all types of international cooperation and solidarity in addition to the domestic cooperation and solidarity.

With the purpose of revealing the measures taken in the fight against an epidemic and the way of practising such measures, the cooperation efforts with international community and the effects of an epidemic on people, documents and data from Ottoman and Republic Archives, National Library digital archive periodic publications catalogue and Turkish National Assembly have been used. The most significant restriction of the study was the lack of information on the traumas, emotions and opinions of the people who went through the malaria epidemic which is understood to have caused significant levels of human losses, social and economic depressions in those times.

In conclusion, in her combat against malaria, Turkey had to overcome the difficult social and economic conditions of the time, as well as the difficulties posed by being mostly external-dependent for medicines, equipment and tools required both for treatment and for protective measures. However, Turkey's success at the time against malaria and other epidemics is providing us with invaluable experiences in the combats against epidemics which are still experienced from time to time. In fact, with regards to the combat against epidemics that threaten a nation or even the whole humanity, issues that shed a guiding light on ensuring national unity and solidarity within a nation, an all-inclusive ambition, embracing and cooperating around national and spiritual values and international collaboration maintain their vital importance to this day.

KAYNAKÇA

A. ARŞİV KAYNAKLARI

Cumhurbaşkanlık Devlet Arşivleri Başkanlığı

Cumhuriyet Arşivi (BCA):

Belgelerin yer bilgileri metin içerisinde verilmiştir.

Osmanlı Arşivi: (BOA)

Belgelerin yer bilgileri metin içerisinde verilmiştir.

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti Belgeleri: (DH. EUM.MH)

Dâhiliye, İdare-i Umumiye Belgeleri: (DH. İUM)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası: (HR. TO)

Hatt-ı Hümayun: (HAT)

İrade Şûra-yı Devlet Evrakı: (İ. ŞD)

Meclis-i Vükelâ Mazbataları: (MV.)

Sadaret Mektubî Kalemî Mühimme Kalemî: (A.MKT. MHM)

Sadaret Defteri, Vilayata Giden Defter: (A.MKT. UM.)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi: (TS. MA)

Milli Kütüphane Süreli Yayınlar Arşivi:

Akşam, Hâkimiyeti Milliye, Vakit Gazeteleri

Cumhuriyet Gazetesi Arşivi

TBMM Arşivi:

TBMM Zabıt Ceridesi:

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 1, Dönem 2, (5 Eylül 1923), Toplantı 14.

TBMM Zabıt Ceridesi, C. 1, Devre 3, 74. İnikat, 12.05.1928, 1. İctima

Resmî Ceride/Resmî Gazete:

07.02.1337(M. 7 Şubat 1921) No: 1, Teşkilatı Esasiye Kanunu

29.05.1926 No: 384, Sıtma Mücadelesi Kanunu

28.05.1928 No: 900, 13 Mayıs 1926 Tarih ve 389 Numaralı Sıtma Mücadelesi Kanununa Bazı Mevat Tezilyine Dair Kanun

15.06.1935 No: 3029, Sıtma ve Frengi İlaçları Kanunu

23.06.1936 No: 3337, Çeltik Kanunu

28.03.1945 No: 5967, Sıtma ile Olağanüstü Savaş Yapılmasına Dair Kanun

21.02.1946 No: 6238, Sıtma Savaşı Kanunu

Çorum Belediyesi Kent Arşivi (2008). Çorum Şeriye Sicilleri, Çorum: Türk Arşivciler Derneği(TAD), Çorum Kent Arşivi: (ÇŞS)

Çorum Gazetesi Çevirileri(1921-1925) (2008). (Haz. Abdulkadir Ozulu), Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayınları.

B) DİĞER KAYNAKLAR

Ağırbaş, İ., Akbulut, Y. & Önder, Ö. R. (2011). Atatürk dönemi dağlık politikası. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 48, 733-748.

Akagündüz, Ü. (2016). II. Meşrutiyet döneminde toplumsal bir sorun olarak sıtma ve sıtmadan korunma çareleri, *Kebikeç*, 41, 95-124.

Akpınar, A. & Özcan, M. (2018). Türkiye’de sıtma mücadelesinin önemli tanığı: Milaslı İsmail Hakkı ve ‘sıtma hakkında kimler neler biliyor’ Risalesi. *Konuralp Tıp Dergisi*, 10(2), 235-243.

Akyıldız, A. (1993). *Osmanlı merkez teşkilatında reform(1836-1856)*, İstanbul: Eren Yayınları.

- Atar, Z. (2020). İzmit ve çevresinde kolera salgını (1894). *Uluslararası Karamürsel Alp Ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*. 10-12 Nisan 2020, s. 839-847. Erişim Tarihi 08.10.2020: <http://www.kocaelitarihsempozyumu.com/bildiriler2/63.pdf>
- Aydın, E. (2017). Türkiye’de sıtma savaşı ve sıtma savaş örgütünün tarihi”, *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma* içinde (s. 161-169). Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Aydın, S. (2007). Bir tarım dönemi hastalığı: sıtma. *Kebikeç*, 24, 89-98.
- Başer, K. H. C. (1994). Kinin’in hikâyesi. *TAB Bülteni*, 10, 17-23.
- Çakırçoban, İ. (2010). *İkinci dünya savaşı’nda türkiye’de bulaşıcı hastalıklarla mücadele* (yüksek lisans tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Çakmak, F. (2017). Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarına göre Türkiye Cumhuriyeti’nin sıtma savaşı (1920-1946), *Tarihsel süreçte Anadolu’da sıtma* içinde (s. 421-462). Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Çanlı, M. (2013). *Ankara Kastamonu Sivas Osmanlı vilayet salnamelerinde Çorum 1869-1908*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını.
- Çavdar, N. & Karıcı, E. (2016). XIX. yüzyıl sonları-XX. yüzyıl başlarında Osmanlı Devleti’nde frengi ile mücadele kapsamında yapılan yasal düzenlemeler. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 11(2), 157-175.
- Çavdar, N. & Karıcı, E. (2014). XIX. yüzyıl Osmanlı Sağlık Teşkilatlanması’na dair bibliyografik bir deneme. *Turkish Studies*, 9(4), 255-286.
- Ertaş, M. Y. & Yıldız, F. (2017). 19. yüzyılda sıtmanın görüldüğü yerler ve alınan önlemler. *Tarihsel süreçte Anadolu’da sıtma* içinde (s. 223-246). Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Ertekin, Y. (1975). İşlevini yitiren bir örgütün incelemesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 8(3), 63-84.
- Esen, A. (2017). *Cumhuriyet dönemi sıtma mücadelesi (1923-1956)* (Doktora tezi). Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>.
- Evliya Çelebi (2001). *Evliya Çelebi seyahatnamesi* (C. 4) (Y. Dağlı & S.A. Kahraman, Haz.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kılıç, O. (2017). Eskiçağdan Yakınçağa sıtma ve tarihe etkileri. *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma* içinde (s. 117-160). Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Koylu, Z. & Altay, S. (2008). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekâleti’nin kuruluşu ve yapılan yasal düzenlemeler (1920-1923). A. Demirhan Erdemir & Ö. Öncel & vd (Ed.), *1.Uluslararası Türk Tıp Tarihi Kongresi 10. Ulusal Türk Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı* içinde (s. 1061-1081). Konya: Selçuk Üniversitesi Yay.
- Koylu, Z. & Doğan, N. (2010). Birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı devleti’nde sıtma mücadelesi ve bu amaçla yapılan yasal düzenlemeler. *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34 (3), 209-215.
- Kuk, S. (2015). *Plasmodiumlar*, Erişim Adresi: Erişim adresi: http://drkuk.net/download/ders_notlar/04-Sıtma-Babesia-S.KUK_.pdf.
- Kumaş, N. (2017). Osmanlı devleti döneminde sıtma hastalığını önlemeye yönelik hükümetin aldığı tedbirler (1860-1922). *Tarihsel Süreçte Anadolu’da Sıtma* içinde (s. 259-282). Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Makal, M. (1978). *Bizim köy*. İstanbul: Derinlik Yay.
- Meşe, E. A., Kara, F. & Topluoğlu S. (Ed.). (2019). *Sağlık bakanlığı halk sağlığı genel müdürlüğü zoonotik ve vektörel hastalıklar dairesi başkanlığı sıtma vaka yönetim rehberi*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanlığı/Yapı ve Teknik İşler Birimi Matbaası.

- Mustafayev, S. (2019). Cumhuriyet döneminde sıtma ile mücadele ve yasal düzenlemeler (1923-1946). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 6(2), 1112-1137.
- Nikiforuk, A. (2018). *Mahşerin dördüncü atlısı*. Selahattin Erkanlı (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (2001). Karantina. *İslâm ansiklopedisi* (C. 24, s. 463-465). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Sert, G. & Dölen, E. (2013). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devlet kinini. *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, 14(2), 69-86.
- Sezgin, D. (2015). Cumhuriyet dönemi sağlık iletişimi uygulamalarında ilkler: Türkiye'de sıtma ile mücadele. *Akademik Bakış Dergisi Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi*, 50, 33-47.
- Tekir, S. (2017). Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'de sıtma ile mücadele faaliyetleri (1923-1930), *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma* içinde (s. 397-420). Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Tekir, S. (2019). Erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'de bulaşıcı hastalıklarla mücadele (1923-1930). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 65, 407-430.
- Tuğluoğlu, F. (2008). Türkiye'de sıtma mücadelesi (1924-1950). *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 32 (4), 351-359.
- Turan, Ş. (2006). Dr. Reşit Galip'in Atatürk'e yakınmaları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 25/39, 1-25.
- Özkaya, H. (2016). Cumhuriyet döneminde bulaşıcı hastalıklarla mücadele. *Türkiye Aile Hekimliği Dergisi/Turkish Journal of Family Practice*, 20(2), 77-84.
- Özer, S. (2016). I. Dünya savaşı'nda Osmanlı devleti'nde tifüs (lekeli humma) salgını. *Belleten*, LXXX(287), 219-260.
- Özgün, C. (2017). Anofeller. *Tarihsel Süreçte Anadolu'da Sıtma* içinde (s. 1-78 Ş. Köse, Ç. Büke, F. Çakmak & E. Akçiçek (Ed.). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Yavuz, E. (2018). Sıhhat ve içtimai muavenet vekâletinin 1924 yılı sıtma ile mücadele raporu - sıtma ve bataklık haritası. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, 5(19), 639-653.
- Yeginboy, Y. & Sayın Ş. (2008). Cumhuriyet döneminden günümüze sağlık politikaları ve sorunları. 2. Ulusal İktisat Kongresi, http://debis.deu.edu.tr/userweb//iibf_kongre/dosyalar/yeginboy.pdf (Erişim Tarihi: 08.10.2020)
- Yılmaztürk, A. (2013). Türkiye'de sağlık reformlarının tarihsel gelişimi ve sağlıkta dönüşüm programı'nın küresel niteliğinin değerlendirilmesi. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, I, 176-188.

EKLER

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT MÜDÜRLÜĞÜ

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞIVI

Sıra No: 12876

Cemiyeti Akvam Hıfzıssıhha Komitesi tarafından , bu sene haziran bidayetinde Pariste açılacak olan Sıtma Mücadele Kursuna x Hükümet hesabına da bir zatın gönderilmesi şartıyla Cemiyeti Akvam hesabına bir zatın izamı teklif edilmesine ve tetkik edilen programa nazaran mücadele ile iştigal eden mütehasıslarımızın kursa x gitmelerinde büyük faideler tasavvur edildiği bildirilmesine binaen Antalya Sıtma Mücadele Reisi Dr.Seyfettin Beyin Cemiyeti Akvam hesabına ve Konya Sıtma Mücadele Reisi Dr.Cevdet Beyin de Hükümet hesabına kursa iştirake memur edilmeleri ; S.İ.M.Vekâletinin 12/5/932 tarih ve 94/6047 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 17/5/932 tarihinde tasvip ve kabul olunmuştur.

17/5/932

REİSİCÜMHUR

Gazi M. Kemal

Bg.V. *[Signature]* Ad.V. *[Signature]* M.M.V. *[Signature]* Da.V. *[Signature]*

Ha.V. *[Signature]* Ma.V. *[Signature]* Mi.V. *[Signature]* Na.V. *[Signature]*

İk.V. *[Signature]* S.İ.M.V. *[Signature]* G.İ.V. *[Signature]* Zr.V. *[Signature]*

030 18 01 02 28 38 13

EK 1: Birleşmiş Milletler Teşkilatı tarafından Paris'te toplanacak olan Sıtmayla Mücadele Kursu'na, Dr. Seyfettin ve Dr. Cevdet beylerin gönderilmeleri kararı(BCA. 30-18-01-2/28-38-13, 17.05.1932)

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı

Karar



BASBAKANLIK
CUMHURİYET BİRSİYİ

2324

İlişik listede adları yazılı 53 ilin sıtma ile olağanüstü savaşın yapılacağı bölgeler olarak tesbiti; Sıhhat ve İktisâî Muavenet Bakanlığınının 28/3/1945 tarihli ve 48/4934 sayılı yazısı üzerine, 4707 sayılı kanunun 2 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunca 29/3/1945 tarihinde kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başb. *İsmet İnönü* Ad. B. *R. Tünel* M. M. B. *A. A. Akbulut* Da. B. *H. H. H. H.* Ha. B. *İ. İ. İ. İ.*
Ma. B. *Ma. B.* Mf. B. *Mf. B.* Na. B. *Na. B.* İk. B. *İk. B.* S. I. M. B. *S. I. M. B.*
G. I. B. *G. I. B.* Zr. B. *Zr. B.* Mğ. B. *Mğ. B.* Tl. B. *Tl. B.*

030 18 01 02 107 106 17

Olağanüstü sıtma savaşı kanununun çerçevesi içinde olağanüstü savaş bölgesi olarak ilân edilecek (53) ilin adlarını gösterir listedir.

Afyon , Amasya , Ankara , Antalya , Aydın , Balıkesir , Bilecik , Bolu , Burdur , Bursa , Çakkale , Çankırı , Çoruh , Çorum , Denizli , Diyarbakır , Edirne , Elazığ , Eskişehir , Gaziantep , Giresun , Hatay , İçel , Isparta , İstanbul , İzmir , Kars , Kastamonu , Kayseri , Kırklareli , Kırşehir , Kocaeli , Konya , Kütahya , Malatya , Manisa , Maraş , Mardin , Niğla , Niğde , Ordu , Rize , Samsun , Seyhan , Siirt , Sinop , Sivas , Tekirdağ , Tokat , Trabzon , Urfa , Yozgat , Zonguldak.

EK 2: Sıtma ile olağanüstü savaşın yapılacağına karar verilen 53 ilin listesi(BCA. 30-18-1-2/ 107-106-17-5, 29.03.1945).



Bütün ısrarlarına rağmen güvretiyi tahliye ettiremedim. Hafifçe oturmuş olan kotramı yzürdümek ve demirini iyi vaziyete getirmek için bir buçuk saat uğraşım

Genelde doğu indije de... Nihayet 12 zeytin, tafakla beraber... Bu insan, sahilden kalktıktan bir müddet, dahli merasim... Şahyet 12 zeytin, tafakla beraber...

Şayam dikkat dava

Şayam dikkat dava... Muhacir... Muhacir... Muhacir...

Muhacir

Muhacir... Muhacir... Muhacir... Muhacir...

Kalbimin suç

Kalbimin suç... Muhacir... Muhacir... Muhacir...

Sehir ve Memleket haberleri

Abdülhamit veresinin açtığı dava... Ademi salâhiyet kararı verildi

Sıtma mücadelesi nasıl yapılıyor? Bir sene zarfında neler yapıldı?

Haliçte yolcu miktarı azalıyor... Şirket hey'eti umumiyesi toplandı

Türk - Fransız muhtelit hakem mahkemesi son hükmettiği davaların ekserisini salâhiyet harici görüyor

Dün Türk - Fransız Muhtelit Hakem mahkemesinde... Bu davaların en mühimisi Abdülhamit veresinin...



Haydarpaşa - Pendik sıtma mücazede reisi Dr. Asım B.

Sıtma mücazede teşkilâtı tarafından... Haydarpaşa - Pendik sıtma mücazede reisi Dr. Asım B.

İzletme muamelâtı 1929 senesinde pek ağır serait için devam ettiriliyor

Malic vapurları şirketinin emelik hissedarları... (929) senesi plâncosu ile kör ve zarar hissedarları...

Siyasi icmal

Romanya'da şiddet politikası... Romanya'nın ahvali yeniden siyasi devrimin...

Ek 3: Sıtma mücadelesinin nasıl verildiği, ne tür çalışmalar yapıldığına dair Haydarpaşa-Pendik Sıtma Mücadelesi Heyeti reisi Dr. Asım Bey ile yapılan mülakat(Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, 10 Nisan 1930).

T. C.
BAŞVEKÂLET

Kararlar Müdürlüğü

Sayı: 2
1204

KARARNAME

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sıtma Mücadele teşkilâtında kullanılmak üzere lüzumu olan altı bin kilo kininin en muvafık fiyat teklif eden Manniheim de Zimmer Müttehit kinin fabrikalarından Müzayede, Münakasa ve İhalât Kanununun 18 inci maddesinin Z fıkrasına göre pazarlıkla satın alınması: Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekillığının 25/8/934 tarih ve 138/13013 sayılı tezkeresi ve Maliye Vekillığının 29/8/934 tarih ve 20956/664 sayılı mütaleanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 29/8/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

29/8/934

REİSİCÜMHUR

Yazı M. Hemmi

Bş. V.

Yazı

Ad. V.

S. Sami

M. M. V.

Kucuk S. Kaya

Da. V.

Ha. V.

S. Rıza

Ma. V.

Ömer

Mf. V.

Biz

Na. V.

Ali

İk. V.

Ali Bayez

S. İ. M. V.

S. Şeyhan

G. İ. V.

Ali Rıza K.

Zr. V.

Mükerrem

0.50 18 01 02 47 60 4

Ek 4: Sıtma mücadelesinde kullanılmak üzere 6000 kilo kinin en uygun teklifi veren Manniheim de Zimmer müttehit kinin fabrikalarından alınması hakkındaki kararname(BCA. 30-18-1-2/47-60-4, 29.08.1934)

T. C.
BAŞBAKANLIK
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ

KARAR

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Kararlar Müdürlüğü

Karar sayısı

3

10962

1949 yılı döneminde sıtma savaşı işlerinde üstün başarı göstermiş olmalarından dolayı Diyarbakır Valisi Kemâl Hadımlı, Konya Valisi Şefik Refik Soyer, Kütahya Valisi Fuat Kadioğlu, Aydın Valisi Etem Yetkiner, Balıkesir Valisi Ziya Tekeli, Bolu Valisi Nihat Danışman, Eskişehir Valisi Ahmet Kınık, Maraş Valisi Nurettin Özçöbek ve Gaziantep Valisi İhsan Ecemiş'in birer takdirname ile taltif edilmeleri; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığınının 13/3/1950 tarihli ve 55/9989 sayılı yazısıyla yapılan teklifi üzerine, 5442 sayılı kanunun 9 uncu maddesinin A bendine göre, Bakanlar Kurulunun 23/3/1950 tarihli toplantısında kararlaştırılmıştır.

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan <i>S. Gırmacı</i>	Devlet Bakanı Başbakan Yardımcısı* <i>Amkels</i>	Devlet Bakanı VE Dışiş. B. V. <i>C. S. K. V.</i>	Adalet Bakanı* <i>Ş. K. V.</i>
Millî Savunma Bakanı <i>M. S.</i>	İçişleri Bakanı <i>E. S. K.</i>	Dışişleri Bakanı -----	Maliye Bakanı <i>B. Ay</i>
Millî Eğitim Bakanı <i>T. Beyoğlu</i>	Bayındırlık Bakanı <i>S. K.</i>	Ekö. ve Ticaret Bakanı <i>S. K.</i>	Sa. ve Sp. X. Bakanı <i>S. K.</i>
G. ve Tekel Bakanı <i>D. H. Bürse</i>	Tarım Bakanı <i>C. K.</i>	Ulaştırma Bakanı <i>S. K.</i>	Çalışma Bakanı <i>S. K.</i>
			İşletmeler Bakanı <i>M. K.</i>

080 18 01 82 122 29 1

Ek 5: Sıtma mücadelesinde 1949 yılında üstün başarı gösteren 9 il valisinin takdirname ile taltif edilmesi kararı(BCA. 30_18-1-2/122-29-1, 23.03.1950).